

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Etik Çalışmaları

Ethical Studies in Turkey in the First Century of Turkish Republic

Harun TEPE^{a*}

^a Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara /TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8546-4298

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Ekim 2023

Kabul tarihi: 16 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Türkiye'de Etik,

Hilmi Ziya Ülken,

Takiyettin Mengüşoğlu,

Nurettin Topçu,

Bedia Akarsu.

ÖZ

Bu yazıda Cumhuriyet'in ilk yüz yılında ülkemizde yapılan etik çalışmaları ele alınmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim için Avrupa'nın farklı ülkelerine gönderilen öğrencilerden oluşan birinci kuşak felsefecilerin etik çalışmaları Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu ve Nurettin Topçu'nun eserlerinden yararlanılarak anlatılmıştır. Bedia Akarsu ve birinci kuşak felsefecilerin öğrencilerinden oluşan ikinci kuşak etik çalışmaları ise İoanna Kuçuradi, Betül Çotuksöken ve Ahmet İnam'ın görüşleri üzerinden ele alınmıştır. Üçüncü kuşak felsefecilerin etik görüşleri olarak ise Demet Kurtoğlu Taşdelen, Hakan Poyraz, Harun Tepe ve Süleyman Dönmez'in etik çalışmaları üzerinde durulmuştur. Türkiye'de bu dönemde yapılan etik çalışmalarının, etkisinde oldukları farklı gelenek veya yaklaşımların sonucu olarak üç kümede toplandıkları görülmüştür: Analitik veya Metaetik Yaklaşım, Kıta Avrupası Geleneği ve İslam Felsefesi Geleneği. Kuşkusuz bu sınıflamaları zorlayan kimi çalışmalarla da karşılaşmıştır. Hilmi Ziya Ülken ve Bedia Akarsu'nun temsil ettiği kimi ilk ve ikinci kuşak felsefeciler batıdaki teorik etik sorunlarını ve tartışmalarını ülkemize taşırlar. Ontolojik ve antropolojik yaklaşımla insana ilişkin etik sorunları ele alan Mengüşoğlu yeni bir etiğin ana hatlarını ortaya koyarken, Kuçuradi bu yolu izleyerek yeni bir değer ve etik görüşü geliştirir. Kuçuradi'nin Kant, Nietzsche, Hartmann ve Mengüşoğlu'nun düşünce çizgisinden hareketle geliştirdiği ve *İnsan ve Değerleri* ile *Etik* başlıklı kitaplarında ortaya koyduğu görüşler, bu dönemin en öne çıkan ve tartışılan değer ve etik görüşleridir. Betül Çotuksöken'in kendi geliştirdiği antropolojik görüşünün bir devam olan etik görüşü, Ahmet İnam'ın gönül, can ve aşk kavramları etrafında şekillen insan ve etik görüşü, Demet Kurtoğlu Taşdelen'in kendini varedebilme etiği, Süleyman Dönmez'in Türk Ahlak Felsefesini geliştirme çabaları anılabilecek diğer etik görüşlerdir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 6, 2023

Accepted: October 16, 2023

Keywords:

Ethics in Turkey,

Hilmi Ziya Ülken,

Takiyettin Mengüşoğlu,

Nurettin Topçu,

Bedia Akarsu.

ABSTRACT

This paper attempts to provide a general overview of ethical studies published in the first century of the Turkish Republic in three generations. Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu and Nurettin Topçu are some of the eminent first-generation Turkish philosophers who have been sent to several European countries such as France, Germany and Italy for their postgraduate education. They mainly introduced ethical theories to Turkish philosophy circles. Nurettin Topçu, who wrote his dissertation on the concept of revolution in France, emphasizes in his writings the close relation between morality and religion and puts forth a religion based ethical account of morality. The problem of morality or of value constitutes a central issue in Ülken's studies; he asserts that the subject matter of moral philosophy is to study action, particularly the agent of an action, as well as the realm of values underlying an action. Mengüşoğlu applied an ontological and anthropological approach to ethical issues and wrote an article entitled "A Critical Preparation for a Philosophical Ethics." As the representative of the second generation of Turkish philosophers, one can name, for example, İoanna Kuçuradi, Ahmet İnam and Betül Çotuksöken. İoanna Kuçuradi introduces a theory of value and a new theory of ethics following the footsteps of the philosophers Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Nikolai Hartmann and Takiyettin Mengüşoğlu. The fundamental characteristic of her ethics is its starting point, namely, the action of a person, as well as its reliance on values or on the value knowledge of human being. Kuçuradi's ethics differs from other theories of ethics in respect of the peculiarity of its object. An action does not consist of a behavior; a behavior or doing is merely the last stage of an action. In each action there are two further steps, which come before doing (or not doing), namely, the stage of evaluation, and experience in a particular sense. Kuçuradi argues that an action cannot be evaluated simply in terms of the determination of the will underlying an action, in the way in which Kant considers it to be the case. Betül Çotuksöken, one the eminent Turkish philosophers of the second generation, promotes an ethics of anthropology, which is a natural extension her account of the human being, which she refers to as anthropontology. Ahmet İnam tries to develop an account of ethics based on the concepts as love, heart (gönül) and life (can), and this account of ethics finds its roots in the Anatolian ground, namely, from the Turkish culture(s). The third generation of Turkish scholars are represented in this paper with the names of Hakan Poyraz, Harun Tepe, Demet Kurtoğlu Taşdelen and Süleyman Dönmez, taking into consideration their works on various ethical issues.

EXTENDED ABSTRACT

This paper attempts to provide a general overview of ethical studies published in the first century of the Turkish Republic. My goal is to draw a sketch of the studies in ethics conducted in Turkey in this period and show the contribution, if any, of the Turkish philosophers to ethics as a discipline of philosophy. Hilmi Ziya Ulken, Takiyettin Mengüşoğlu and Nurettin Topçu are some of the eminent first-generation Turkish philosophers who have been sent to several European countries such as France, Germany and Italy for their postgraduate education by the government of the then-young Turkish Republic. They not only introduced ethical theories and studies to Turkish philosophy students and intellectuals of the young republic but also addressed the social and cultural problems of their country from their ethical point of view and contributed to the development of ethics in Turkey. Nurettin Topçu, who wrote his dissertation on revolution in France, emphasizes the close relation between morality and religion and puts forth a religion based ethical account of morality. Although ethics has now become a social science severed from religion, he stresses its firm relation with religion because of the concept of divinity it relies on. However, his account of ethics involves nationalistic ideas as the religious or Islamic one. Topçu also tries to combine religious and nationalistic ideas with universalistic or European ideas and believes in the universality of ethics.

The problem of morality or of value constitutes a central issue in Ulken's studies. He is opposed to reductionism in ethics, which reduces ethics to epistemology as well to the natural sciences, searching for its foundations in the natural sciences. He asserts that the subject matter of moral philosophy is to study action, particularly the agent of action and the realm of values that underlies an action.

Mengüşoğlu, a fervent exponent of the ontological and anthropological approach in philosophy, applied this approach to ethical issues as well as to epistemological and anthropological ones and wrote an article entitled as "A Critical Preparation for a Philosophical Ethics", which in turn paved the way for his pupil Ioanna Kuçuradi to develop a new theory of ethics. Mengüşoğlu criticizes the current ethical theories that consider ethical issues from the view point of epistemology and reduce human being to an epistemological subject. To overcome this difficulty Mengüşoğlu takes as a starting point not ethical theories but rather ethical phenomena. The realm of ethical phenomena consists of actions and activities of the human being and of the principles (or values), which determine them. The realm of ethical phenomena exists independently from being known by someone, so that an ethical theory grounded on the ontological and anthropological basis may be able to consider ethical reality, i.e. the actions and the values.

As the representative of the second generation of Turkish philosophers, such as Ioanna Kuçuradi, Ahmet İnam and Betül Çotuksöken, they are primarily followers or pupils of the aforementioned first-generation philosophers. Ioanna Kuçuradi, a pupil and a follower of Takiyettin Mengüşoğlu, introduces a theory of value and a new theory of ethics, following the footsteps of the philosophers Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Nikolai Hartmann and Takiyettin Mengüşoğlu. Kuçuradi's ethics relies on a theory of value in ontological and anthropological nature. The fundamental characteristic of her ethics is its starting-point, namely an action of a person, as well as its reliance on values. The distinctive characteristic of Kuçuradi's ethics is the object, namely the ethical relationship, on one of side of which always stands a person who acts in an ethical relation to others. Kuçuradi's ethics differs from other theories of ethics because its object in ethics is the ethical relationship in its singularity, and she also considers an action as something more than a mere behavior or attitude. An action does not only consist of a behavior; rather, a behavior or doing consists only the last stage of an action. In each action there are two further steps, which come before doing (or not doing), namely, the stage of deliberation and experience in a particular sense. Kuçuradi argues that an action cannot be explained considering only the determination of the underlying will of an action, as Kant considers it to be the case. Such an explanation is deficient, even though the will is very important and indispensable for understanding or evaluating an action. She insists on reminding us of a remark by Albert Camus: Good will may be as harmful as bad will unless it is enlightened by knowledge.

Betül Çotuksöken, one the eminent Turkish philosophers of the second generation, promotes an ethics of anthropontology which is a natural extension or side product of her account of human the being, which she refers to as anthropontology. Ahmet İnam tries to develop an account of ethics based on the concepts as love, heart (gönül) and life (can), and takes its roots from the Anatolian ground, namely, from the Turkish culture(s). The third-generation Turkish scholars are represented in this paper with writings of Hakan Poyraz, Harun Tepe, Demet Kurtoğlu Taşdelen and Süleyman Dönmez.

Giriş

Genel olarak felsefe çalışmaları gibi Türkiye’de etik çalışmaları da Cumhuriyet’le başlamasa bile Cumhuriyet’le birlikte ivme kazanmıştır. Bunda Aydınlanmacı bir ruhla hareket eden başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet’in kurucu kadroları belirleyici olmuştur. Cumhuriyet’in imparatorluktan ulus devlete, tebaadan yurttaşlığa geçiş projesinin bir parçası olarak Batının bilim, felsefe ve sanatıyla ülke insanını karşılaştırma düşüncesiyle Avrupa ülkelerine eğitim yapmak üzere çok sayıda öğrenci gönderilmiş, Doğu ve Batı klasiklerini çeviri çalışmaları başlatılmış ve okullarda Cumhuriyet’in bu hedefini gerçekleştirmeyi sağlayabilecek bir müfredat uygulamaya konulmuştur. Felsefe eğitimi almak üzere Fransa, Almanya, İsviçre ve İtalya gibi ülkelere gönderilen öğrenciler bu projenin bir ayağını oluşturmuşlardır. Türkiye’de etik çalışmalarını ele alan bu yazıda görüşlerine yer verilen düşünürlerden Takiyettin Mengüşoğlu ve Nurettin Topçu da Avrupa’ya gönderilen öğrenciler arasında yer almışlardır. Felsefe eğitimi için ilki Almanya’ya, ikincisi ise Fransa’ya gönderilmiş; Mengüşoğlu insan felsefesi ve etik, Topçu ise ahlak felsefesiyle ilgili görüşleriyle Türkiye’de etiğin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Cumhuriyet’in 100. Yılında Genel Görünüm

Ülkemizde felsefe çalışmalarında kimi ayrışmaların olduğu, felsefecilerin farklı dernek ve dergiler etrafında çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Bunu “farklı mahalleler”de yapılan felsefe çalışmaları olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Cumhuriyet’in 75. Yılında mensubu olduğum Türkiye Felsefe Kurumu öncülüğünde Türkiye’de Felsefenin durumunu ortaya koyan çalışmalar yapılmış, ayrıca 2003 yılında Türkiye Felsefe Kurumu’nun da üyesi olduğu FISP (Uluslararası Dünya Felsefe Dernekleri Federasyonu) ve TFK tarafından İstanbul’da düzenlenen Dünya Felsefe Kongresi’nde de Türkiye’deki felsefe çalışmaları disiplinler bazında ele alınmıştır. Bunun gibi *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin 2011 yılında bir sayısını (Cilt 9, sayı 17) Türk Felsefe Tarihini ayırdığı, ülkemizdeki felsefe çalışmalarını bu alanda çalışan felsefecilerin yazılarıyla ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Bu örnek bize aynı konuya ilişkin farklı çalışmaların yapılabildiğini ve birisinde kapsanan çalışmaların ve kişilerin diğerinde nasıl tamamen dışarda bırakılabildiğini de göstermektedir¹. Bu nedenle genel olarak felsefede, felsefenin temel alanlarından biri olan etikle ilgili ülkemizde yapılan çalışmalarda da, farklı geleneklerden veya farklı yaklaşımlardan söz etmek mümkündür.

A) Teolojik ve Felsefi Etikler

Burada belirleyici olan ya da dikkat edilmesi gereken şey, söyleyen kişinin kimliğinden, siyasal görüşlerinden ziyade, yaptığı şeyin felsefe olup olmadığı, etik söz konusu olduğunda ise yapılanın felsefi etik veya ahlak felsefesi olup olmadığıdır. Özellikle etik gibi pratik bir alan söz konusu olduğunda konu çok kolay bir biçimde dinsel veya kültürel olan öğelerle karışabilmekte, daha çok belli bir kültürel ortama, belli bir dinsel pratiğe veya inancıya, geleneğe ait olan şeylerle bilimsel olan etik arasındaki ayrım belirsizleşebilmektedir. Ülkemizde de teolojik nitelikte, daha çok İslam ahlakını esas alan çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bunların büyük bölümü ilahiyat fakültelerinde yapılmış çalışmalar olmakla

¹ Buna verilebilecek bir örnek, bu yazının ileriki bölümlerinde daha ayrıntılı değinilecek olan alt başlığı *Türk Ahlak Felsefesine Giriş* olan bir çalışmada Türkiye’de etik ve değer felsefesi konusundaki çalışmalarının göz ardı edilmesi veya görmezden gelinmesi (veya bilinmemesi) pek mümkün olmayan İoanna Kuçuradi’den hiç söz edilmemiş olması, çalışmada onun hiçbir çalışmasına atıfta bulunulmamasıdır.

birlikte, bir kısmının da felsefe bölümlerindeki öğretim üyeleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Bunların dışında yazının ileriki kısımlarında da yer verilecek olan felsefi bakışla teolojik bakışı bir araya getirmeye çalışan kimi çalışmalarla da karşılaşılmaktadır.

Daha çok belli bir yerde ve zamanda geçerli olan değer yargularından oluşan ahlak ile insanın yapısında temelini bulan etik fenomenlerin birbirinden ayrılması bu nedenle hayati bir önem taşımaktadır. Bu nedenle etikte adlandırma sorunu sözcük seçiminin ötesinde bir sorundur. Bilgisel olanla olmayanın, değer yargıları ile değerlerin, insanın olduğu her yerde aynı olan sevgi, saygı gibi etik fenomenler ile belli bir yere ve zamana ait değişken yaşam anlayışlarının ayrılmasıdır söz konusu olan.

B) Ad ya da Adlandırma Sorunu

Benim yukarıda açıklanan nedenlerle “etik” sözcüğünü tercih ettiğim bu alandaki çalışmalar kimi zaman ahlak felsefesi olarak adlandırılmakta, kimi zaman ise bu konularda yazarlar yazılarına veya kitaplarına etik ve ahlak felsefesi başlıklarını birlikte vermeyi tercih etmektedirler. Yapılan şey etik fenomenlere felsefeyle bakılması olduğunda başlık veya başlık olarak seçilen sözcüğün ne olduğu pek önemli olmamakla beraber, günümüzde “ahlak” deyince bunun çağrışımlarının etikten ve etik sorunlardan çok farklı olabilmesi nedeniyle, diğer birçok dilde de aynı olan “etik” sözcüğünün kullanılması daha sorunsuz görünmektedir. Ama bu konuda tercihim ve benim gibi “ahlak felsefesi” yerine “etik” sözcüğünü kullanmayı tercih edenler, zaman zaman aşağıdaki türden eleştirilerle karşılaşmaktadırlar.

Görüldüğü üzere etik kavramı, Harf İnkılabı öncesinde ve inkılabtan sonraki ilk yıllarda, Fransızca bir felsefe kavramı olarak bilinmekte ve sözlüklerde yer almaktaydı. Ancak Türkçe telif literatüründe görünür olması 60’lı yılları bulmuş, 70’li yıllara doğru işlenip kullanılmaya başlanmıştır. İoanna Kuçuradi’nin başını çektiği Hacettepe Felsefe çevresinin etik terimine daha çok rağbet ettiğini, bilhassa Kuçuradi’nin öğrencisi Harun Tepe’nin çalışmaları yoluyla da etiği ahlâk terimi yerine ikame edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Burada Kuçuradi ve Tepe’nin genel olarak tezleri; (a) Ahlâkın, kurallar bütününe ifade eden, moral’in karşılığı, normatif bir kavram olduğu ve bu nedenle felsefeyle ilgisinin olmadığı, (b) Ahlâk felsefesinin de tıpkı ahlâk gibi normatif olup ölçü koymaya çalıştığı, bu nedenle etik faaliyetinden ayrı olduğu, (c) Etiğin, eyleme ilişkin sorunlarda mümkün mertebe doğrulanabilir-yanlışlanabilir bilgiler ortaya koymaya çalışan, gerektiğinde normların temellendirmesini de yapan felsefe dalı olduğudur (Özturan, 2011, s. 175).

Yukarıda da açık bir biçimde dile getirildiği gibi, sorun temelde bir adlandırma veya sözcük tercihi sorunu değildir. Yoksa aynı fenomeni adlandırmak üzere şu veya bu sözcüğün kullanılması yazarın kendi tercihidir. Öte yandan benim önerim ahlak teriminin yerine etik teriminin kullanılması değildir. İnsan doğasında veya yapısında temelini bulan ve bu anlamda “evrensel olan” etik fenomenler ile daha yerel veya bölgesel -bunun doğal sonucu olarak da göreceli- olan ahlakların farklılıklarına dikkati çekmek; bu nedenle ahlak felsefesi yerine etik sözcüğünü kullanmaktır. Ama İngilizcedeki *Moral Philosophy* ve *Ethics* adlandırması nasıl birbirinin yerine ve aynı fenomenleri veya onlara ilişkin bilgileri adlandırmak için kullanılıyorsa, Türkçede de kullanılmaktadır. Kullanılması bunun etiğin bir bilgi alanı olduğunun farkında olunması, ondan bilgiler beklenmesinin akılda tutulması durumunda bir sorun da değildir. Hümeıra Özturan’ın yukarıda alıntılanan yazısında büyük oranda doğru bir biçimde aktardığı gibi, etik felsefenin bir alt alanı, bir felsefe disiplini olarak şu veya bu yerel ahlakla, belirli bir ahlakın değer yargılarıyla ilgili bir disiplin değildir. Tek tek kişilere şunu yapın bunu yapmayın diyecek bir otorite de değildir. Normlar üzerine çalışmalar yapsa, normların ya da ilkelerin nasıl türetildiğini, onların bilgisel temelleri olup olmadığını araştırırsa da normlar ortaya koyan bir alan da değildir. Ondan olsa olsa etikten değerlerin, değer yargılarının ne olduğu, değer yargılarının neden bilgi olmadıklarının, neden doğru değerlendirmeyi sağlayamayacaklarının gösterilmesi beklenebilir. Felsefece bakışın temel özelliği olarak etikten, bu alana ilişkin fenomenler ve onlara ilişkin bilgiler hakkında benzerlik

ve farklılıkları ortaya koyması beklenebilir. Değer yağlarından oluşan bir ahlak ise kişilere -o ahlakın mensuplarına- neyin iyi neyin kötü olduğunu, neyin yapılması neyin yapılmaması gerektiğini söyler. Kendi değer yargılarının tartışıp sorgulamaksızın en doğru yargılar olduğuna inanır. Onlara göre, bu değer yargılarına uygun eylemde bulunanlar iyi insanlar, bulunmayanlar ise kötü insanlardır. Ahlaklar gerek aynı zaman diliminde bölgeden bölgeye, gerekse aynı yerde zaman içinde değiştikleri için de göreceli olmaları doğaldır. Tüm bu nedenlerle ahlaklar ile bir felsefe disiplini olan etik arasındaki farkın ortaya konulması etik çalışmalarını için çok önemlidir. Etik fenomenler üzerine bilgi ortaya koymaya çalışan felsefe disiplininin etik veya ahlak felsefesi olarak adlandırılması daha ikincil bir sorundur. Yapılan şey felsefe ise, bu alanda felsefi bilgi ortaya koyma çabası ise sorun yoktur.

Türkiye’de Etik Çalışmalarında Farklı Gelenekler ve Yaklaşımlar

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde yapılan etik çalışmalarını merkeze aldıkları yaklaşımlar açısından kabaca üç kümede toplamak mümkündür. Kuşkusuz her kümeleme çalışmasında olduğu gibi kimi çalışmaların birden farklı kümede yer alması ya da hiçbir kümeyle tam uygun olmaması gibi durumlar burada da söz konusudur. Ama ülkemizde etik çalışmalarının genel durumunu ortaya koymak için bu türden sınıflamaların durumu görmeyi kolaylaştırdığı da açıktır.

Ülkemizde etikle ilgili çalışmalarını, felsefede egemen yaklaşımlara veya felsefenin köken aldığı kültürel coğrafyalara göre üç kümede toplamak mümkün görülmektedir. Bunlardan ilki Anglo-Sakson felsefe geleneğinden gelen Analitik Etik ya da Metaetik çizgisinde yapılan etik çalışmaları; ikincisi Kıta Avrupası felsefe geleneğinden beslenen Aristoteles, Kant, Nietzsche, M. Scheler ve N. Hartmann gibi düşünürlerin çizgisinde yapılan etik çalışmaları; üçüncüsü ise inançları merkeze alan veya dinsel motifler taşıyan teolojik etik çalışmalarıdır.

A) Analitik Etik ya da Meta-etik: Türkiye’de Dil Çözümlemesi Merkezli Etik Çalışmaları

Ülkemizde analitik etik çizgisinde yapılan ilk çalışmaların başında Adnan Onart’ın 1965 yılında tamamladığı *Ahlak Felsefesinde Doğalcılık: Hobbes. Schlick* başlıklı doktora tezi gelmektedir. Onart’ın yine bu çerçevede anılabilecek bir diğer yazısı da 1976’da yayımlanan “*Ahlak Felsefesinde Doğalcılık Nedir, Ne Değildir*” başlıklı yazısıdır. Uluğ Nutku’nun 1984’te yayımlanan “*G. E. Moore’un ‘Naturalistçe Yanıltmaca’ Yanıltmacısı*” başlıklı yazısı da eleştirel bir yaklaşımla G.E. Moore’un görüşünü ele alan bir çalışmadır.

Harun Tepe’nin W.K. Frankena’nın normatif-etik meta etik biçiminde, ikili etik görüşünü eleştirel bir biçimde ele aldığı, 1992’de *Etik ve Metaetik 20. Yüzyıl Etiğinde Normatiflik Tartışması* başlığıyla yayımlanan çalışması onun yüksek lisans tezidir. Hakan Poyraz’ın “Dünya görüşümüz, düşünce ve gramer yapılarını belirler” (Sapir-Whorf Tezi) düşüncesinden yola çıkan ahlak dili üzerine çalışmalarının ilk ürünü 1995’te tamamladığı *Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R. M. Hare* başlıklı doktora tezidir. Tez 1996’da *Dil ve Ahlak* başlığıyla yayımlanır. Poyraz, normatif etikten meta etiğe, oradan da uygulamalı etiğe varan ahlak felsefesi yazılarını ise 2015’te yayımlanan *Ahlak Yazıları* kitabında toplar. Bu yazılarıyla Hakan Poyraz’ın bakışının analitik etik çizgisinden uygulamalı etiğe doğru evrildiğini söylemek mümkündür.

“*Ahlak Kuramında Gerçekçilik*” (1993), “*Çağdaş Bilgi Kuramında Temel Yaklaşımlar*” (1997) ve “*Törebilimde Değer ve Ölçüt Sorunu*” (1998) başlıklı çalışmalarıyla Erdal Cengiz ile “*Wittgensteinci Bir Etik Dilinin Olanakları Üzerine*” başlıklı doktora teziyle

(ODTÜ; 2008) Sibel Oktar'ın çalışmalarını analitik ya da metaetik çizgide ülkemizde yapılar çalışmaları içinde anmak gerekir.

B) Kıta Avrupası Merkezli Etik Çalışmaları

Ülkemizdeki felsefe çalışmalarında olduğu gibi etik çalışmalarında da İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümünün belirleyici bir rolü olmuştur. Bölümün Fransa ve Almanya'da eğitim alan hocaları doğrudan etikle ilgili çalışmalar yapmamış olsalar da uğraştıkları alanlar itibarıyla etikten uzak kalamamışlardır. Takiyettin Mengüşoğlu'nun felsefi antropoloji çalışmaları *Değişmez Değerler Değişen Davranışlar* başlıklı etiğe hazırlık niteliğinde bir yazıyla sonuçlanmış. Doktora eğitimini Fransa'da yapan Nurettin Topçu ise tezini etik alanında yapmıştır. Platon ve Aristoteles'ten Kant'a filozofların etik görüşlerini ele alan ve bu alanda uzun yıllar ana başvuru kaynağı olan *Ahlak Öğretileri* kitabıyla, Türkiye'de etiğin yaygınlaşmasında etkili olan kişi ise yine aynı bölümün öğretim üyelerinden Bedia Akarsu olmuştur.

Mengüşoğlu'nun öğrencisi olan ve onun insan görüşüyle açtığı yoldan yürüyerek *İnsan ve Değerleri; Etik; Ahlak, Etik ve Etikler* kitaplarıyla yeni bir değer ve etik görüşü ortaya koyan İoanna Kuçuradi; dil-anlam-insan bağlamındaki çalışmalarına bir etik görüş ekleyen ve *Antropontoloji Işığında Etik* kitabını yazan Betül Çotuksöken; *18. Yüzyıl İngiliz Felsefesi'nde Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgili Sorunu* başlıklı doktora tezini 1979'da bitiren Necla Arat yine İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nün hocalarıdır. Yüksek Lisans ve/veya Doktora tezlerini etik üzerine yazan ve etik konusunda yazılar yazan Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü'nden Abdullah Kaygı, Harun Tepe (*Etik ve Metaetik, Teorik Etik, Pratik Etik, Hukukta ve Yargıda Etik*), Taşkır Ketenci (Hartmann Etiğinde Değerler Kavramı, Çağdaş Felsefede Akıl Eleştirisi ve Kant Etiği), Yavuz Adugit (*Etikte Akıl-Duygu Çatışması Akılcı Perspektif*), Berfin Kart Tepe (*Etikte Öznellik Nesnellik Tartışması, Erdem Etiği Aristotelesçi Kökenlerinden Günümüze*) de İstanbul Üniversitesinde yetişen İoanna Kuçuradi'nin Hacettepe'deki öğrencileri olarak etik çalışmalarını sürdürmektedirler.

Ayrıca *Kendini Varedebilme Etiği* kitabıyla Demet Kurtoğlu Taşdelen; etik içinde değerlendirilebilecek olan gönül ve aşk felsefesi konusundaki yazılarıyla Ahmet İnam; *Ahlak Yazıları* kitabını yayıma hazırlayan ve *Ahlak Felsefesine Giriş* kitabını yazan Lokman Çilingir; *Çağdaş Fransız Felsefesinde Etik* kitabını yazan Veli Urhan; *Duygu ve Etik* kitabının yazarı Nurten Gökalp; Duygu Kuramı üzerine yazılar yazan Aslı Yazıcı (Sartre'in fenomenolojik Duygu Kuramı ve "William James'in Descartes'in Duygu Kuramını Eleştirisi); "Ahlak ve Farklılık" yazısıyla Zeynep Direk, "Erdem Ahlakı: Son Dönem Tartışmalara İlişkin Eleştirel Bir Deneme"nin yazarı Sedat Yazıcı; çalışmaları daha çok insan felsefesi başlığa altına konulabilse de etik kesişimleri olan Uluğ Nutku ve yazıları bilgi felsefesiyle başlayıp özgürlük ve insanla biten, etik sorunların kökeninde insanın bencilliğinin yattığı iddiasını dile getiren Vehbi Hacıkadiroğlu, adlarından söz edilmesi gereken diğer kişilerdir. Bu listenin tam olmadığını, tamamlanmaya açık olduğunu da eklemek gerekir. Zira etik ana ilgi veya çalışma alanı olmasa da çoğu felsefecinin etikle ilgili ya da etikle kesişen çalışmaları olduğunu söylemek yanlış olmaz.

C) İslam Ahlak Felsefesi Merkezli Çalışmalar

Türkiye'de İslam ahlak felsefesiyle ilgili çalışmalar, bunların en azından bir kısmının felsefe içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu bir yana, az değildir². Bunların

² İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmî Etüdler Derneği (İLEM)' tarafından ortaklaşa yürütülen İslam Ahlak

çoğu İlahiyat Fakültelerinde görevli hocalar tarafından yapılmakla birlikte kimilerinin de felsefe kökenli hocalar tarafından yapıldığı görülmektedir. Doktora eğitimi için Fransa'ya gönderilen ve "Türkiye'nin ilk" veya döneminin "tek ahlak felsefesi" hocası olduğu söylenen Nurettin Topçu yazılarında dinsel motiflerin yer aldığı kişilerin başında gelmektedir. Bu yazının ileriki bölümlerinde görüşleri daha geniş ele alınacak olan Nurettin Topçu ülkemizde özellikle dinsel referanslı çalışmaların da merkezinde yer almaktadır.

Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi (1978), *Din Felsefesi* (1996), *İslam Felsefesi Yazıları* (2000), *İslam'ın Evrenselliği* (2000) kitaplarının yazarı olan Mehmet S. Aydın bu konuda akla ilk başta akla gelen hocaların başında gelmektedir. *Ahlak Felsefesi* ve *Ahlakın Dini Temeli* kitaplarının yazarı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Recep Kılıç; *Etik ve Tasavvuf Felsefi Diyaloglar* kitabının yazarı Kenan Gürsoy; *Ahlak Yeni Bir Yaklaşım* ve yayıma hazırladığı *Ahlakın Temeli* kitaplarıyla Ömer Türker; *Ahlakın İnsani ve Dini Temelleri* kitabıyla Şahin Filiz; *Ahlaktan Felsefeye Felsefeden Ahlaka* (2017), *Etik ve Etik Sorunlar* (Yay. Haz.) kitaplarıyla Celal Türer; "Saf Ahlaktan Saf Din İnancına" (Ahlak Felsefesi Yazıları) yazısıyla Lokman Çilingir; *Ahlak ve Etik, İslam'da Ahlakın Şartı Kaç: Dört Temel İslami Erdem, İslam Ahlak Felsefesine Giriş* kitapları ve *Ahlakın Temelleri ve Hakla Kal Önerisi* (Ahlakın Temeli) yazısıyla Cafer Sadık Yaran; "İnsan Olmak ve Ahlak" (Ahlakın Temeli) yazısıyla Tahsin Görgün; "Yeni Bir Ahlak Nazariyesi: Tarihin Bir Türevi Olarak Ahlak" (*Ahlakın Temeli*) yazısıyla İhsan Fazlıoğlu; "Cennetten Yeryüzüne İnme Ayetleri İtibarıyla Ahlak Tecrübesinin Kuruluşu", (Ahlakın Temeli) yazısıyla Ahmet Ayhan Çitil anılması gereken diğer felsefe ve ilahiyat hocalarıdır. Bu listenin de en az diğer listeler kadar eksik olabileceğini, burada yer alması gereken başka hocaların da olabileceği muhakkaktır. Türkiye'de İslam Ahlak Felsefesi alanında yapılan tezleri saptamaya yönelik 2015'te yapılan bir çalışmada bu alanda 128 yüksek lisans, 40 adet doktora tezinin yazıldığı saptanmıştır (Gülaçar, 2015). Bunların tümü ahlak felsefesi çalışması olmasa bile onunla kesişimi olan çalışmalardır. Bu da özellikle İslam Ahlak Felsefesiyle ilgili çalışmaların ayrıca ele alınmayı gerektirecek kadar çok sayıda olduğunu bize göstermektedir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Türkiye'de Etik Çalışmaları

A) Cumhuriyet'in Birinci Kuşak Felsefecilerinin Etik Çalışmaları

Birinci kuşak etik çalışmaları Cumhuriyet'in kuruluşuyla eğitim için Avrupa ülkelerine gönderilen hocaların eğitimlerini tamamlayıp yurda dönmeleri ve kendilerinin yazılar yazmaya ve öğrenci yetiştirmeye başlamalarıyla oluşan kuşaktır. Bu kapsamda burada çalışmaları etik ya da etiğe yakın konular olan Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Topçu, Takiyettin Mengüşoğlu ve Bedia Akarsu'nun görüşlerine yer verilmiştir

Hilmi Ziya Ülken: Değerlerden Aşk Ahlakına

Kendisi de bir dönem İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji ve Ahlak profesörü olan Ülken'in gerek *Ahlâk* adlı kitabında gerekse *Bilgi ve Değer, Aşk Ahlâkı* gibi etikle ilgili yazılarında, sosyolojik, psikolojik ve felsefi çözümler içi içe ya da yan yanadır. Bu aslında onun önemli bulduğu etik görüşlerinin kimilerinin de ana özelliklerinden biridir. Onun *Ahlâk* adlı kitabına yazdığı önsözde de açıkça belirttiği gibi, F. Rauh, Gurwitch, Polin, Cournot,

---

Düşüncesi Projesi kapsamında Ömer Türker'in editörlüğünde hazırlanan *Ahlakın Temeli, İslam Ahlak Literatürü: Ekoller ve Problemler, Ahlak Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler* gibi eserler ve bu çerçevede hazırlanan İslam Ahlak Düşüncesi Katalogu bu konudaki çalışmaların sayısı ve nitelikleri konusunda bize ayrıntılı bilgi vermektedir.

Reichenbach, P. Janet, idealist diyalektikçiler B. Croce, Hamelin ve Le Senne, doğalcı diyalektikçiler G. Sorel, P. Naville ayrıca Max Scheler ve N. Hartmann onun sık sık kendilerine başvurduğu, kendilerinden yola çıkarak kendi görüşlerini oluşturduğu düşünürlerdir. Bu listede felsefeciler yanında sosyologlar da yer almakta, burada adları anılan kimi felsefeciler de çözümlenmelerinde sosyolojik ve psikolojik unsurlara geniş yer vermektedirler.

Hilmi Ziya Ülken'e göre ahlâk felsefesi pratik felsefenin bir kısmıdır. Bu nedenle ahlâk felsefesine girmek için, onun pratik felsefe içindeki yeri belirtilmek ve onun pratiğin diğer kısımlarıyla bağlantıları gösterilmek durumdadır. Ahlâkı onlardan (yani siyaset, iktisat ve hukuktan) ayıran özellikleri aramak demek, ahlaksal kesinliği hukuksal ve estetik kesinlikten ayıran temel özellikleri saptamak demektir. Bunu yapmak, yani ahlaksal kesinliğin sınırlarını çizmek ise, Hilmi Ziya Ülken'e göre ahlâk felsefesinin ilk işidir (Ülken, 1946, s. 1).

Onun ahlâka ilişkin farazî bir tanım dediği belirleme ise şöyledir: “Ahlâk, insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçütleriyle ölçülemeyen *hareket*lerimize ait değerlerin toplamıdır” (Ülken, 1946, s. 9). Ahlâkı meydana getiren değerlerse otonomdurlar, bu nedenle onlar fiziksel ve metafizik gerçeklere indirgenemezler. Onların da kendilerine göre bir gerçekliği vardır. Bu ahlaksal gerçekliğin kişi üstü ve yansız bir bilinç tarafından işlenmesi gerekmektedir.

Ahlâkı ontolojiye ve bilgi kuramına indirgemeye çalışanlara olduğu kadar onu bilimlere indirgeyen, onun temellerini doğa bilimlerinde arayanlara da şiddetle karşı çıkar Ülken. Ahlâk felsefesi her iki indirgemenin de uzak kalmak durumundadır (Ülken, 1946, s. 10). Ahlâk felsefesinin yapması gereken şey, eylemi, eylemi gerçekleştireni, eylemin temelinde yatan değer dünyasını incelemektir.

Hilmi Ziya Ülken ahlâkı ele alırken merkeze eylemin, -onun deyişiyle- ahlaki hareketin (*action morale*) alınabileceği gibi, eylemini gerçekleştirenin, -onun deyişiyle- ahlâkî amilin (*agent morale*) de alınabileceğini, incelemenin her ikisine göre de yapılabileceğini söyler. Ona göre ahlaki hareket ahlâkın objektif yanıdır. Onu oluşturan şeylerse, onlara yönelen bakışa göre değişmektedir. Kendiliğinden ya da doğal bakışa göre, ahlâklı hareketi oluşturan şeyler "isteme dayalı aksiyonlar" iken, refleksiyonlu bakışa göre “*gayeler, iyilikler, değer hükümleri*”dir.

Değerleri asıl kavrayan ve değerlendirmeyi sağlayan bizim *teesürî-filî* yaşamımızdır (Ülken, 1946, s. 152). Çünkü değerler ideal oldukları kadar realdirler de. Onları yalnız real ya da yalnız ideal olarak anlamak, değerlerin bu çifte karakterini görmemek, değerleri anlamamak demektir (Ülken, 1946, s. 159-160). Değerleri duygulara indirgemek isteyenler ya da duyguları mutlak olarak değerlerin veya ahlâklılığın temeli yapmak isteyenler de aynı yanılgıya düşmektedirler. Hilmi Ziya Ülken, bu nedenle, D. Hume, A. Schopenhauer ve M. Scheler gibi filozofların da aynı yanılgıya düştüklerini söyler. Ama onların söylediklerinin tersini söylemek, yani ahlâklılığın her türlü duyguya yabancı, sırf formal bir şey olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Zira ahlaksal eylem ancak duygulara dayanarak gelişebilmektedir (Ülken, 1946, s. 181).

Hilmi Ziya Ülken, vasıta ve gaye olan değerlerle, gayesi kendi içinde olan değerleri, yani mutlak değerleri birbirinden ayırır. .... Mutlak değerlerin birinci şartı onun kendiliğinden olması ve yaşanmış bir duruma dayanmasıdır. İkinci şartı ise belirli bir amaç-araç sistemi içinde doğmasıdır. Doğanın sesi sosyal uyulaşımından geçmeden mutlak değer olmaz demektir. Bu, değerlerin toplumsal koşulu olarak da adlandırılmaktadır. Mutlak değerlerin üçüncü koşulu ise onun mükemmel hâle gelmesi, mükemmel olmasıdır (Ülken, 1946, s. 274-275). Mutlak değerlerle, amaç-araç değerleri arasındaki bağlantıyı da şöyle dile getirmektedir Hilmi Ziya Ülken: “İçkin

değeri aşmadan amaç değerlere, onları aşmadan da mutlak değere varılamaz” (Ülken, 1946, s. 276).

Ona göre,

İçkin değerler bilinç verileri, yani değerün üç esaslı vasfından ikincisi olan doğal unsurlar ve içerik özelliği üstün değerlerdir. Bunlar teknik, sanat ve bilgi değerleridir. Teknikte madde, sanatta duyular ve duygular, bilgide kavramlar esas teşkil eder, fakat hepsi bilinç içeriğine dayanırlar... Onun için bu çeşit değerlere için değerler deriz (Ülken, Bilgi ve Değer, s. 399).

İkinci grup değerler ise aşkın değerlerdir.

Bunlarda duyu verileri, bilinç içeriği yalnızca bir vesiledirler. Fakat bu vesile az veya çok önemsiz bir dereceye inebilir. Bir insanla bir insan arasında ahlâki ilişkide bilinç verileri ya yazılmış bir sözleşmeye dayanan iki insanın bu sözleşmeye sadık kalması, ya gençlik ve aile hatıralarına sadık kalması ya da verilmiş sözlere sadık kalması ve vefalılık gibidir ki, bu sözler ve yazılar duyu verileridir, bilinç içerikleridir. Fakat asıl olan birbirine göre aşkın iki varlıktır, Ben'le Başkası arasında bir bağlantıdır ki, bu bir aşkınlık ilişkisidir. Bundan dolayı ahlâki alan aşkın bir değer alanıdır. Orada için olan bilinç içeriği yalnız basit bir vesileden ibarettir (Ülken, Bilgi ve Değer, s. 399-400).

Ülken aşkın değerler olarak ahlaki ve dini değerleri, için değerler olarak da teknik, estetik ve düşünsel değerleri, örneğin bilgiyi gösterir.

Hilmi Ziya Ülken'in aşk ahlâki görüşü de onun mutlak değer kabulüne dayanır. Organizmanın sonlu, sınırlı ve ölümlü olan arzuları üzerine hiçbir ideal kurulamayacağı gibi, toplumun değişik, görel ve indî değerleri üzerine hiçbir sabit ahlâk kurulamaz. Nasıl büyük dinler, ihtirastan doğmuşlarsa, insanî ahlâklar da aşk üzerine kurulmuşlardır. Eğer ahlâk benliğinden geçmek, bencilliği aşarak imanını bütün zamanlar, bütün mekânlar için düstur olacak bir fiil hâline koymak demekse, yine yalnız ihtiras ve yalnız aşk üzerine kurulan bir ahlâk olabilir; bu ahlâkın binası da yalnız insanlıktır (Ülken, 1971, s. 71).

Ahlâkın madde, hatta toplum üzerine kurulamayacağını söyleyen Ülken, bunu “çünkü ahlâk insan içindir; insanda başlayacak ve insanda hedefini bulacaktır” (Ülken, 1971, s. 89) biçiminde açıklar. Ona göre insan ruhunda hazlar ve arzular, sanal şeyler ve değerler gibi tatminle sona ermeyen, iğreti ve kesintili olmayan, zamanla ve mekanla değişikliğe uğramayan; devirlere, dillere, medeniyetlere, modalara göre değişmeyen, fikirlerin ve ihtiyaçların değişmesine rağmen her zaman aynı kalan bir güç vardır: Bu güce, yüksek ve insanî konulara çevrildiği, yükseldiği ve yüceltiği zaman “aşk” adını veriyoruz. Aşk ruhun kendiliğinden ve sonsuza dönük gücüdür. Aşk iledir ki ruh, doğanın birliğine uygundur. Aşk iledir ki ruh, otonomisini ve özgürlüğünü kazanmıştır. Canlı ve cansız doğanın, toplumun baskısından kurtulmuştur. Aşk iledir ki ruh, sonsuz varlıkla birleşen güç olmaya başlamıştır. Birlik ve bütünlüğe kapılarını açmış; feragate, fedayı nefse ulaşmıştır. Bunun için biz ahlâki yalnız ihtiras ve aşk üzerine kuracağız (Ülken, 1971, s. 89-90) demektedir Hilmi Ziya Ülken.

Nurettin Topçu: Evrenselden Yerele, Yerelden Evrensele Ahlak Felsefesi

Karaman'a göre Nurettin Topçu ülkemizin XX. Yüzyılda yetiştirdiği en önemli fikir adamlarından birisidir. Osmanlı imparatorluğunun yıkılış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde yaşamış ve geleneksel ile modern-batılı fikirleri tanımış olması bundan belirleyici olmuştur. Onu önemli kılan bir başka faktör de fikirlerinin son dönem düşünce dünyasında etkili olmasıdır. Nurettin Topçu *Ahlak, Ahlak Nizamı, İslam ve İnsan, İradenin Doğası*, özellikle de *İsyan Ahlakı* adıyla Türkçeye çevrilmiş olan doktora tezinde ahlak felsefesi üzerinde çalışmalar yapmıştır (Karaman, 2000, s. 5).

Din ve Ahlak ya da Din Temelli Ahlak

Nurettin Topçu, din ve ahlak ilk insanla birlikte ortaya çıktığı için, dinler tarihi ile ahlakın tarihinin aynı olacağını düşünür. Topçu ahlak dinden ayrı bir bilim hâline gelmiş olmasına rağmen, dayandığı kutsallık kavramı aracılığıyla dine sıkı bir biçimde bağlı olduğunu söyler. Ona göre ahlak ve din insan ruhunda aynı kaynaktan beslenirler: Her ikisi de niyete, yani insan vicdanındaki samimiyete göre hareketlere ahlaki açıdan değer verirler (Karaman, 2000, s. 29).

Topçu'ya göre din, insanlara ruh kuvveti kazandırmaktadır. Zira her dinin esasında bulunan ilahi iradeye iştirak ve ona teslim oluşun gerçek gayesi haddizatında ruhun yükseltilmesidir. Topçu bu duruma ahlaklılık demektedir. Ona göre bütün dinler insanlığın ahlakını yükseltmeye çalışmışlardır. Ama ahlakta pek çok derece vardır. En alt derece başkalarına zarar vermemekten ve karıncayı bile incitmemekten başlar, en yukarıda ise kulun iradesinin Allah iradesiyle kucaklaşması, yani birleşmesi vardır (Topçu, 2018, s. 18-19, 22-23; Karaman, 2000, s. 30-31).

Din gibi ahlakın da gayesi insan ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmektir. İnsanın iç yapısı temel olarak, aşağı canlılarınkinden başka olmayan istekler, hırslar ve iştihalarla doludur. Dinin bizden istediği, yaşadığımız dünyada ve gelecek dünyada mutlu olmak için, bütün bu isteklerle iştihalardan kendimizi kurtarmaya çalışmaktır. .... Ahlakın bizden istediği de bundan başka bir şey değildir. Onun da gayesi insanın kötü huylardan, başkalarına zarar veren hallerden arınıp temizlenmesi, duygu ve düşünce yoluyla sefaletlerinin üzerine yükselmesi ve en yüksek iyiliğin barındığı sonsuza doğru yönelmesidir (Topçu, 2018, s. 32).

Topçu onu “bütün hür davranışlarımızda ve yalnız hür olan davranışlarımızda vicdanımızda doğan sorumluluk” (Topçu, 2018, s. 193) olarak tanımlar.

Millî Hayat ve Ahlak

Topçu ahlakın esasının içsel ahlak olduğunu düşünse de dışsal ahlaka, insanın içinde yaşadığı topluma, toplumun değerlerine de önem verir. Millî bir ahlaktan söz eder. Ona göre “Eğer millî ruh varsa millî ahlak da vardır. .... Millî ruhu yaratan ve yaşatan iki kaynak vardır: Millî birlik ve millî tarih.

... Bir milletin ahlaki yapısını tanıtan karakterler, millî birlikle millet tarihinin biresiminden meydana gelmektedir. ... Bizim millî tarihimizin içinde gelişen karakterlerimiz, İslâmın ahlak ilkelerinden hayat almıştır” (Topçu, 2018, s 206-207).

Topçu'nun düşüncesinde İslamiyet kadar önemli bir yer tutan diğer unsur ise Türklüktür.

Türklüğün hayranlıkla takip edilen ahlaki karakterinin özellikleri saptamaya girişir. Ona göre Türklüğün ahlaki karakterinin temel özellikleri şunlardır: “1. Mertlik, 2. Kuvvetlinin Önünde Boyun Eğmeyiş ve Zayıflara Yardım, 3. Haksızlığa İsyân, 4. Büyüklere Saygı, 5. Misafirperverlik, 6. Verdiği Sözü Tutmak, 7. Kendine Yapılan Kötülüğü Bağışlamak” (Topçu 2018: 208-211).

Topçu'nun düşüncesi yalnız Türk ve İslamiyet'in bir sentezi değil, aynı zamanda Batı düşüncesinin bir sentezidir. Etiğin evrenselliği düşüncesi bunun bir göstergesidir. Ahlaki değerlerin ve ilkelerin evrensel olduğunu, Mengüşoğlu'nun değişmez değerler değişen davranışlar düşüncesine benzer biçimde, bunun sadece uygulamasının ülkelere göre değişebileceğini söyler. “Ahlakın ilkeleri, bütün insanlar için aynıdır, değişmez, fakat bu ilkelerin uygulanması milletlere göre değişir. Her milletin kendi özelliğinden doğma karakter yapıları ortaya çıkar” (Topçu 2018: 211).

İsyan Ahlakı

Topçu'da devrim olarak da Türkçeye çevrilebilecek olan isyan düşüncesi sözcüğün genel olarak bilinen anlamından farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Onda isyan toplumsal bir nitelikten ziyade bireysel bir ruh durumunun adıdır. Bireyin nefesine, nefsin ihtiraslarına başkaldırmasıdır. Topçu "isyanı" şöyle tanımlar:

İsyan; fertte ve onun ihtirasında, kainatın ve kendisinin hiçliğini ortaya koyan küçümseme; aşk içinde sonsuza atılarak bedenini ve ruhunu hiçe sayarcasına ızdıraba adanan hareket" ve "insanın içindeki sonsuzluk iradesinin nefsin sefaletleriyle ihtiraslarına ve bunlardan doğan zulümlere karşı ayaklanmasıdır (Karaman, 2000, s. 113).

Onda isyan bir ahlak hareketidir, ama her isyan bir ahlak hareketi değildir.

...İsyan, aşk ile merhametimizi ezerek mahkûm edici kuvvetlere karşı olursa ahlak hareketidir; nefsin şahlanmasına karşı gelmek şartıyla meşru ve insanidir; sonsuzluk yolunu tıkayan, bütünü yok eden ferdi hırs ve iradelerin karşısına dikildiği ve hepsinde de ilahi merhamet kaynağından hayat aldığı takdirde ahlaki harekettir. Nefsin arzularından gıdalanırsa şer ve zulüm olur. Ve isyan ahlaki vasfını kaybetmemek için, hareketinin her anında ilahi merhamete bağlılığı muhafaza etmelidir (Karaman, 2000, s. 114-115; Topçu, 1998, s. 95).

Nefsin arzularına yönelen isyan, onlara karşı duran isyan aynı zamanda bağlılık da gerektirmektedir. İsyanın ahlaki niteliğe sahip olabilmesi için "ilahi merhamete bağlılığı" muhafaza etmesi gerekmektedir. Ancak tanrıya bağlı kalan bir isyan ahlaki kalabilmektedir.

Bedia Akarsu: Aydınlanma Olarak Felsefe ve *Ahlak Öğretileri*

Bedia Akarsu önce iki ayrı kitap hâlinde daha sonra birlikte yayımlanan *Ahlâk Öğretileri* adlı kitabıyla³, hem Sokrates'ten Kant'a ve J. S. Mill'e filozofların etik görüşlerini kendi dilinde okuyucuya sunmakta, hem de bu görüşleri değerlendirerek kendi görüşlerini aktarmaktadır. Kitap uzun zaman hem alanında tek yayın olması hem de etik görüşlerini geniş bir biçimde ve eleştirel bir gözle ortaya koyması nedeniyle, Türkiye'de etikle ilgilenenlerin ana başvuru kitabı olmuştur.

Akarsu'ya göre "etik ya da ahlak felsefesi, ahlak denen fenomen üzerinde bir düşünme, ahlak üzerine felsefe yapma"dır (Akarsu, 1982, s. 9). Ahlâk ise filozoflarla varolan bir şey değildir. Her insan belirli bir ahlâk içinde yaşamaktadır. Ama ahlâklar çeşitlidir. Çağlara, toplumlara ve çevrelere göre değişmektedir ahlâklar. Her bir ahlâk da kendi amacını üstün görmekte, kendi değerlerini baş değer ilan etmektedir. Bu durumda ortaya çıkan soru ise, ahlâkı incelemek isteyen kişinin nasıl hareket edeceği, hangi ahlâkı esas alacağıdır.

Bu yanıtlanması güç soru -sorunun yanıtlanması güçtür, çünkü belirli bir ahlâktan hareketle etik yapmak elverişli bir hareket noktası değildir- açık bırakılarak, ahlâk üzerindeki görüşlere bakılır. Ahlâk görüşlerinin ortak özelliği ise "ahlaklılık" diye bir şeyin kabul edilmiş olmasıdır. Bununla bağlantılı olarak her ahlâk görüşünün sorduğu ilk soru "insanın eylemlerini ahlâk bakımından değerli ya da değersiz kılan nedir?" sorusudur. Bu soruyu yanıtlamak için bakılan yere göre de ahlâk görüşlerini iki kümede toplar: 1. Eylemi, eyleme temel olan, eylemi ortaya koyan düşünüşün niteliğine göre değerli ya da değersiz bulan görüşler; 2. eylemin sonucuna ya da başarısına göre, bir eyleme değerli ya da değersiz diyen ahlâk görüşleri. İkincisinde eylemi ahlaksal bir eylem yapan, iyiyi ortaya koyması, iyiyi yaratmasıdır. Birincisinde ise eylemi iyi yapan eyleyen kişinin iyi düşüncesidir. Her iki bakışın dayanağını da "iyi" kavramı oluşturmaktadır. Ama bu "iyi" de nedir? Nasıl bilinebilir? Diğer kimi şeyler

³ *Ahlak Öğretileri*'nin I. cildi ilk kez 1965'te, II. cildi ise 1970'de yayınlanmış, 1982'de iki cilt birarada yayınlanmıştır.

gibi iyi anlayışı da kişinin içinde bulunduğu topluma, kültür dünyasına göre değişmektedir. Bu ise “mutlak ahlâk buyrukları var mıdır, yoksa bu buyruklar doğarlar ve yeniden yok mu olurlar?” sorusunu birlikte getirmektedir. Eğer ahlâk yasaları, doğadan değil, koyumlardan (*thesei*) ibaretse, bu durumda onlar uzlaşımsal olmakta, onların mutlaklığı da söz konusu olmamaktadır (Akarsu, 1982, s. 10-14).

Değerlerin göreliliği-mutlaklığı konusundaki tartışmayı -aslında yanlış sorulmuş bir sorunun yol açtığı bir tartışmayı- Bedia Akarsu, N. Hartmann’ın sorusunu değiştirerek yanıtlar. Ona göre sorulması gereken soru, Hartmann’ın sorduğu gibi “değerlerden sıyrılmış bir dünyada yaşanabilir mi?” sorusu değil, “insan değer koymadan, değerlendirilmeden durabilir mi?” sorusudur. En azından ikinci sorunun daha uygun olduğunu düşünmektedir Akarsu.

Özgürlük, ahlaklılık ve sorumluluk arasındaki zorunlu bağlantıyı bize anımsatan Akarsu, özgürlük olmadan da sorumluluk olamayacağına göre, ahlaklılıkla özgürlüğün aynı anlama geldiğini; felsefenin görevinin de insanları özgür kişilikleri olan yetişkinler hâline getirmek olduğunu söyler. Ancak gelişmiş, kişilik kazanmış insan, toplumun yasalarını, ahlâk kurallarını, buyrukları ve ilkeleri tartıp biçebilir, değerlendirebilir; gerektiğinde onlara karşı çıkabilir, onlarla savaşılabılır. Bu nedenle B. Akarsu, kişilerin özgür yetişmesini istemeyen bir toplumun ödev bilincini de uyandıramayacağını; bunun da sonunda o toplumun ahlakını, kültürünü, nihayetinde de toplumun kendisini yıkıntıya götüreceğini söylemektedir.

Takiyettin Mengüşoğlu: Felsefi Antropolojiden Etiğe

Etik çalışmaları üzerinde duracağımız bir diğer felsefecimiz daha çok insan görüşüyle tanıdığımız Takiyettin Mengüşoğlu'dur. Mengüşoğlu'nun bir etik kitabı yoktur; ama “Felsefi Etik İçin Kritik Bir Hazırlık” alt başlığını taşıyan 1965'te basılan bir yazısı⁴ vardır. Bu yazının önsözünde Mengüşoğlu, nasıl “*Kant ve Max Scheler'de İnsan Sorunu*” kitabı sistematik felsefi antropoloji için bir hazırlık olmuşsa, bu yazının da “Felsefi Etik” için bir ön hazırlık olduğunu belirtir. Ama antropoloji alanında yapılan hazırlık, yeni bir insan görüşüyle tamamlanmış olmasına karşılık, etik alanındaki bu hazırlık tamamlanamamış, onu izleyen ve kendisinin etik görüşlerini ortaya koyan bir yapıt yayınlanmamıştır. Bu nedenle Mengüşoğlu'nun etik görüşleri *Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar* başlığını taşıyan yazısı yanında *İnsan Felsefesi* kitabı ile diğer kimi yazılarından hareketle ele alınacaktır.

Mengüşoğlu'nun etik görüşünün temel özelliği ve daha önceki etik görüşlerinden ayrılan yanı, onun antropolojik-ontolojik temellere dayanmasıdır. Bu ise Mengüşoğlu'nun etik görüşünün etik fenomenleri nesne edinmesinden kaynaklanmaktadır. Etik fenomenlerin varolan fenomenler olarak köklerini insanın *somut* varlık bütününde bulmasıdır. Mengüşoğlu'na göre önceki etik kuramlarının yanlışı ise insanı parçalayarak ele almaları, akıl veya tin gibi tek bir kavramla açıklamaya çalışmaları, kısaca insanın varlıksal bütünlüğünü gözden kaçırmalarıdır (Mengüşoğlu, 1965, s. 5). Bu yanlış bakışın temelinde yatan şeyse, bu kuramların etiğe bilgikuramsal olarak yaklaşmaları; etiği yaşamdan kopararak etik sorunları yalnız bir bilgi sorunu olarak görmeleridir. Etiğin etik yargılarıyla özdeşleştirilmesine ve normlardan oluşan bir alan olarak görülmesine yol açan bu bakışın eleştirisi, etikte daha uygun bakışın nasıl olduğunun gösterilmesi, Mengüşoğlu'nun etik yazılarında yapmaya çalıştığı şeydir bu.

Bu tür görüşler etik alana baktıklarında da yine bütün olarak insanı değil, eylemde bulunan özneyi, öznenin bir yeteneğini “isteme”yi dikkate almışlar. “İsteme”ye de çeşitli anlamlar vermişlerdir-Örneğin Kant istemeyi pratik akılla bir tutmuştur. Çağımızda ise “özne”

⁴ Yazının ana başlığı ise “Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar”dır.

kavramı yerine “kişi” kavramı geçmiş, özne kişi olmuştur; isteme de -M. Scheler ile N. Hartmann'ın etiklerinde olduğu gibi- kişinin varlığındaki aktif bir yetenek olarak görülmüştür.

Kısaca etik, -“mutluluk nedir?”, “erdem nedir?”, “iyi-kötü nedir?” gibi- bilgikuramsal sorulardan hareketle değil, fenomenlerden, fenomenlerin betimlenmesi ve çözümlemesinden yola çıkılarak yapılabilir ancak (Mengüşoğlu, 1965, s. 19-20). Mengüşoğlu'na göre bizi etik bilgiye götürebilecek uygun yol budur.

Ahlâkların zamana ve mekâna göre farklı olabilme özelliğinden söz eden Mengüşoğlu, etiği ahlâktan ayırır. Ona göre etik “insanın hareket ve faaliyetlerini hususi bir problem sahası olarak araştıran, bu sahanın varlık-karakteriyle, onun temelini teşkil eden (yani bu sahayı tayin eden) prensiplerin varlık-karakterini, insanın hareket ve faaliyetlerinin bağlı veya müstakil olduklarını tetkik eden bilgi”dir (Mengüşoğlu, 1965, s. 15). Her insan eyleminin temelinde bu türden bir belirleyici bulunmaktadır; bu türden bir temele dayanmayan hiçbir insan eylemi yoktur. İnsan eylemlerine belirleyen bu temele de “değer” denildiğini söyler Mengüşoğlu. Bu “değerler” Mengüşoğlu etiğinin de temelini oluştururlar.

B) Cumhuriyet'in İkinci Kuşak Felsefecilerinin Etik Çalışmaları

Burada birinci kuşaktan hocaların öğrencileri olan ya da hocalarının açtıkları yoldan yürüyerek eserler veren hocaların çalışmaları ele alınmaktadır. Ahmet İnam, İoanna Kuçuradi, Uluğ Nutku, Necla Arat ilk akla gelenlerdir. Buraya yukarıda çalışmalarından söz edilen Adnan Onart'ı, tıp etiğinin ülkemizde yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında önemli katkıları olan Yaman Örs'ü de eklemek gerekmektedir. Öte yandan felsefeciler, alanları ne olursa olsun etikle ilgili konulara duyarsız kalamadıkları için bu listeye Hüseyin Batuhan, Afşar Timuçin, Ahmet Arslan gibi felsefecinin de eklenmesi mümkündür. Üniversitede felsefe eğitimi almayan, akademik kariyer yapmayan, ama özellikle yaşamının son dönemlerinde filozofça metinler üreten, etik sorunların temel nedeninin bencillik veya egoizm olduğunu, bunun da bir hastalık olduğunu sıkça dile getiren Vehbi Hacıkadiroğlu'ndan da mutlaka söz etmek gerekir.

İoanna Kuçuradi: Değer Teorisi ve Etik İlişkiden Doğru Eyleme

Kuçuradi etik ve değer görüşünün temel özelliklerinin başında, onun ontolojik bakışa dayanması ve yine ontolojik bakışa dayanan belli bir insan görüşünden yola çıkması gelir. Kısaca onun ontolojik ve antropolojik karakteridir. Bunu, hem onun değerlerin varlıksal yerini ve bilgisinin olanağını ortaya koyan çözümlemelerinde hem de etik ilişkinin çeşitlemelerini serimleyen etik görüşünde görmek mümkündür.

Değerlendirmeden Değerlere: Değer, Değerler ve Değer Yargıları

Kuçuradi'ye göre değer sorunu, hazır kavram ya da görüşlerden değil de fenomenlerden yola çıkılarak ele alınacaksa, yapılması gereken şey değerlendirme etkinliğinden yola çıkmaktır. “Çünkü değer sorunu konusunda fenomenlerin bize verdiği belki de tek ipucu budur. Böyle bir hareket noktasından yola çıktığımızda, şeylerin değeriyle ilgili sorunları, değerlerle ilgili sorunlardan -değeri değerlerden- ayırmak gerekliliği ortaya çıkar” (Kuçuradi, 1998, s. 7-8). Hep bir şeyin değeri olan “değer” ile “kişiler arası ilişkilerin temelinde” yatan veya insan başarıları olan “değerler”in aynı şeyler olmadıkları, bu nedenle her ikisine ilişkin soruların -bu arada soruların yanıtlarının- da farklı olacağı ortaya konulmaktadır.

“İyi nedir?”, “güzel nedir?”, “faydalı nedir?”, “doğru nedir?” gibi sorular sorarak değerlendirme etkinliğini belli açılardan sorun edinmek başka bir şey, saygı, dürüstlük, adalet, eşitlik gibi kişilerarası ilişkilerin temelindeki anlamla ilgili sorular ortaya koymak veya sanat, bilim, moral gibi insan başarılarının özelliklerini araştırmak başka şeydir. Kısaca değer sorunu deyince, aslında bununla değerlendirme sorunu kastedilmiş olabileceği gibi, değerler sorunu da

kastedilmiş olabilir. Bu ayrımlar yapılmayınca, değer sorunlarının çözülmesi, değer bilginisi ve değerlerin yapı özellikleriyle ilgili antinomik sorulara -“dürüstlük bir değer midir?”, “değerler mutlak mıdır görece midir?” gibi sorulara- yanıt vermek olanaksızdır.

Değer ve Değerler

Kuçuradi, kullandığı “değer” kavramını ekonomide kullanılan ve “kullanım değeri”, “değiş-tokuş değeri” anlamına gelen “değer” kavramından ayırmakla işe başlar (Kuçuradi, 1998, s. 38-39). Ona göre bu “değer” kavramı, “olsa olsa bir malın işlevini ya da işleviyle ilgili bir faydayı” bize anlatır. Bu da yalnızca insanla, insan ürünleriyle ilgili olan “değer”den oldukça farklıdır.

“‘Değer’ ile ‘değerler’ de ayrı ayrı şeylerdir. ‘Değerler’ bir şeydir, varolan imkânlardır; ‘değer’se bir şeyin değeridir -bir şeyin kendisiyle aynı cinsten olan şeyler arasındaki özel yeri-, bir şeyin bir çeşit özelliğidir” (Kuçuradi, 1998, s. 40). Örneğin

“insanın değeri” derken kastedilen, insanın, cins olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlararası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir (Kuçuradi, 1998, s. 40).

Değerlendirme Biçimleri: Değer Biçme, Değer Atfetme ve Doğru-Yanlış Değerlendirme

Ezbere değerlendirmeler olan ve değerlendirilen şeyin değerini doğru değerlendirmesi -rastlantılar dışında olanaksız olan- değer biçme ve değer atfetme tarzındaki değerlendirmeleri bir yana bırakan Kuçuradi, nesne edindikleri şeye göre kimi farklılıklar gösteren *doğru-yanlış değerlendirme* adını verdiği değerlendirmeler üzerinde durur. Bunun için öncelikle, değerlendirilen her ne olursa olsun, değerlendirilen şeyin iyi anlaşılması; ikinci olarak bu nesnenin kendi alanında ya da benzerleri arasındaki yerinin görülmesi; sonuçta da onun insanın değeriyle ilgisinin kurulması gelmektedir.

Kuçuradi’nin değerlendirme görüşüyle ilgili ikinci bir temel nokta da onun tek başına davranışları doğru değerlendirmenin olanaksızlığına ilişkin saptamasıdır. “Bir davranışı soyut olarak, —yani onu yapanı ve yapıldığı durumu göz önünde bulundurmadan— doğru değerlendirmek olanaksızdır” (Kuçuradi, 1998, s. 62). Bunlara ancak geçerlikte olan bir ahlâka göre değer biçilebilir.

Kuçuradi Etiği: Etik İlişkiden Eyleme

Kuçuradi etiğinin diğer etik görüşlerinden en önemli farkı, onun özgün kılan yanı, “etik ilişki”yi ve teklifinde eylemi merkeze alması, oluşturucularıyla eylemi “etik ilişki”nin bir ögesi olarak incelemesidir. Kuçuradi etiğinin nesne edindiği şey, yalnızca davranış ya da yapma değildir. Ona göre bir davranış, yapma ya da yapmama olsa olsa bir eylemin, bir etik ilişkide yaşananların son halkasını oluşturabilir. Buna karşılık her eylem, bir etik ilişkinin ürünüdür. Her eylem bir kişi ilişkisinde oluşur. Bu ilişkide kök salar. Eylem, yalnızca bir davranış ya da yapma değildir; yapma (ya da yapmama) etik ilişkinin unsurlarından yalnızca biridir.

Kuçuradi etik ilişkiyi “*belirli bütünlükte bir kişinin belirli bütünlükteki başka bir kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla -yüz yüze geldiği ya da gelmediği insanlarla- değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkisi, eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki*” (Kuçuradi, 1996. s. 3) olarak belirler. Bu tür ilişkide hem ilişkinin kendisi hem ilişkiyi kuran hem de ilişkinin öteki ucunda yer alanlar gerçek bir varolmaya sahiptir, yani her biri tek ve eşsizdir. Etik ilişki her şeyiyle bir kez, teklifinde yaşanır-onu nesne edinmenin güçlüğü de buradan kaynaklanmaktadır.

Kuçuradi etiği, etik ilişkinin nesne edinilebileceği tek yer olan “eylem”i -kişilerin başka kişilerle ilişkilerinde veya durumlarda eylemlerini- merkeze alır. Bir eylemin aldığı yolu, bir

eylemde yer alan olup bitenler zincirini, deyim yerindeyse bir film karesi gibi durdurarak, onun yapısını, oluşturucularını ortaya koyar -ama bu yalnızca biçimsel olanın serimlenmesi de değildir. Her eylemin, her kişinin, her durumun tekliği, biricikliği göz önüne alınırsa, bu oldukça güç, ama olanaklıdır; ancak oluşu bir an durdurmakla olanaklıdır. Kuçuradi etiği, bunun hem çok güç ve karmaşık olduğunun, hem de olanaklı olduğunu örneklemektedir bize.

Eyleyenin karşısında bulunanın, yöneldiğinin ne olduğuna göre, Kuçuradi iki ya da dört tür etik ilişkiden söz eder: Eylemde bulunan kişinin etik ilişkide olduğu ve eylemin yöneldiği, ya başka belirli bir kişidir (o zaman etik ilişki, kişi-kişi ilişkisidir) ya da bir insan durumudur - bir insanın ya da grubun durumu (bu durumda etik ilişki, kişi-insan durumu ilişkisidir). Aslında bu ikisi iki temel etik ilişki biçimidir. Ama bir de etik ilişkinin özel biçimleri olan, kişinin kendi kendisiyle ilişkisiyle, yargıcın etik ilişkisinden söz eder Kuçuradi (Kuçuradi, 1996, s. 12). Bu iki ya da dört ilişki olanağı, etik ilişkinin çeşitlemeleri olarak görülmektedir. Ama bu dört ilişkide ortak olan -son ikisinin özel durumları bir yana- bir yapı, kalıcı bir yan vardır. Bu, eylemin üç ana unsurudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, eylem yalnız bir yapma değildir. Her eylemde yapmadan önce gelen ve eylemi oluşturan iki unsur daha vardır: değerlendirme ve ilgili yaşantı aşamaları. “Böylece her eylem yalın veya karmaşık bir değerlendirme ve ilgili yalın veya çatışmalı yaşantıyı izleyen amaçlı bir yapma ya da yapmamadır”. Bu yapma bir “davranış”, yapmama ise bir “tutum” olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 1996, s. 13).

Kuçuradi eylemin bu karmaşık yapısını, önce kişi ile kişi ilişkisinde, sonra kişi-bir insan durumu ilişkisinde, son olarak da yargıcın etik ilişkisinde ve kişinin kendisiyle ilişkisinde ayrıntılı bir biçimde irdeleyerek, nesnenin doğasından kaynaklanan güçlükleri yenmeye, bize “eylem”i olduğu gibi göstermeye çalışır.

Örnek olarak kişi ile kişi ilişkisinde “doğru” ve “değerli” eylemin özelliği,

sırasıyla, diğer kişiyle ilgili doğru bir değerlendirmeye dayanması (bu ise kısaca şu demektir: değerlendirenin ilişkide olduğu kişinin eylemini veya tutumunu anlaması, onu nedenlerine niçinlerine bağlaması; bu eylemin yapıldığı koşullarda başka eylem olanakları bakımından özelliğini, yani onun değerini görmesi; son olarak da eylemin değerinin insanın değeriyle ilgisini kurması, yani o eylemle insanın değerinin nasıl korunduğunu ya da harcanmasına yol açıldığını, o eylemin değerliliğini-değersizliğini görmesidir.), yaşantıyı (kişinin beninin ya da “değerlilik tasarımları”nın değil), etik değerlerin ya da insanın değerinin bilgisinden kaynaklanan bir inancın belirlenmesi, diğer kişi için isteneni bir anlamın belirlenmesi, konuşmuş hedefin isteneni o koşullarda gerçekleştiren bir hedef olması ve bu hedefin, en azından, insanın değerini korumaya yönelik ilkelere dayanarak gerçekleştirilmiş olmasıdır (Kuçuradi, 1996, s. 80).

Tüm bu bilgiler ışığında Kuçuradi etiğinin temel özelliklerini, çağımız yaygın etik görüşlerden ayrıldığı yanları, onun diğer etik görüşleri arasındaki yerini ya da onun değerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Kuçuradi, etiği, çağımızda yaygın bir biçimde yapıldığı gibi, normatif etik- metaetik ikilemi dışında ele almaktadır. Etik kimilerince sıkça dile getirildiği gibi, normatif bir alan değildir; aslında böyle bir alan ne felsefenin bir bölümü olabilir ne de bilgi olarak adlandırılabilir. Nesnesi-yani hakkında konuştuğu bir varolan- olmayan normatif bir ifade, bilgi değeri taşımayacağından, bu tür ifadelerden oluşan bir alanın felsefe içinde yer alması da beklenemez. Ayrıca etiğin normatif olması, “gereklilikler” ortaya koyması beklentisi de belli bir etik anlayışına dayanan bir beklentidir. Üzerinde durduğumuz etik görüşü buna bir örnektir.

2. Bu etik görüşü, değer bilgisine, insanın değerinin bilgisine dayanan bir görüştür. Bu değer bilgisine sahip olmaksızın ne bir doğru değerlendirme ne de doğru eylem olanaklıdır-olsa da bu ancak rastlantı sonucudur. Bu nedenle onu, bir değer etiği olarak adlandırmak ya da değerlere dayalı etikler arasına koymak yanlış olmayacaktır sanırım.

3. Kuçuradi etiği, yalnız “yapma”ya değil, eylemi bütün olarak nesne edinmesiyle, kendisinin de çok önemli bulduğu Kant’ın iyi istemesinin, eylemden yalnızca "yapma" anlaşılınca nasıl yetersiz kaldığını göstererek, bir adım daha ileriye gitmektedir. Bu, Kuçuradi’nin *Etik* adlı yapıtının başına bir *motto* olarak koyduğu A. Camus'nün “iyi isteme”nin de bilgisiz olunca kötü isteme kadar zarar verebileceği saptamasında, somut ifadesini bulmaktadır: “Bir eylemin değerli olması için 'iyi isteme' tek başına yetmiyor; o bir eylemi değerli kılan noktalardan ancak bir tanesi” demektedir. İşte bu nokta, kanımca, Kuçuradi etiğinin hem dayandığı hem de eleştirisini kendisine çıkış noktası edindiği yer olmaktadır.

4. Kuçuradi etiği bir kişi etiği, kişiyi merkeze alan bir etikdir. Etiğin odağında eylemleriyle, başka kişilerle kurduğu ilişkileriyle, teklisinde kişi bulunmaktadır. Kişinin karşısına aldığı, yöneldiği şeye ilişkin değerlendirmeleri, bununla ilgili yaşantıları, sonuçta da “yapma”sı ya da yapmaması, teklisi olan, bir kez yaşanan şeylerdir. Bu nedenle, bilgi edinmenin sınırlarının zorlandığı bir alanda iş görülmektedir. Bu bize, bilgi edinmedeki güçlük, bilginin olanağının aynı şeyler olmadığını; felsefi bilginin de olanakların bilgisi olduğunu bir kez daha anımsatmaktadır.

Ahmet İnam: Gönül Felsefesinden Etiğe

Ahmet İnam’ın “can”, “gönül”, “aşk” kavramlarını merkeze alan çalışmalarını klasik anlamda etik yazılarının çerçevesine oturtmak güçtür. Onun böyle bir iddiası da yoktur. Onun yapmak istediği etikten daha kapsamlı bir çalışmadır⁵, Anadolu topraklarından ya da kültüründen bir felsefe çıkarmaktır. Başka bir deyişle, bu topraklarda yaşayan ve “gönül”, “aşk”, “sevgi”, “can” gibi kavramlarla görünür kılınmaya, çerçevelenmeye çalışılan bir anlayışın felsefesini yapmaktadır. Anadolu kültürünün gönül kavramı gibi kavramlarla çerçevelenmeye çalışılan anlayışın kendine özgülüğünü vurgulayarak, felsefenin belli bir coğrafyaya ya da kültüre özgü olmadığını, Anadolu topraklarının da Eski Yunan felsefesine olduğu gibi insanca bir bakışı kendisinde cisimleştiren bir anlayışa da ev sahipliği yaptığını göstermeye çalışmaktadır.

1999’da yayımlanan ve onun eğitim, çevre ve hayat konusundaki yazılarını bir araya getiren *Dünya Gönülden Gönüle* başlıklı kitapta, Ahmet İnam 1990 yılından sonra geliştirmeye çalıştığı gönül felsefesinin hazırlıkları yapmaktadır. Kitapta “*Gönlü zengin insanların yaşadığı bir kültürün insanlarıyız, sakın ola gönlümüzü yoksullaştırmayalım. Mustafa Kemal’i tedirgin etmekten kaçınalım*” demektedir.

2002 yılında basılan kitabında *Gönülden Bilime Yolculuklar başlıklı kitabında* ise İnam bilimin insan yaşamındaki önemine dikkati çeker, bilimin yaşamdaki sorunların çözümündeki yerine ışık tutar. Ona göre bilim, “insan olarak bilinmeyene yolculuğumuzda, çağımıza egemen olan anlayışların gittikçe uzaklaştığı bir biçimde; insan oluşumuzda, sanatın, inanç sistemlerimizin, felsefenin yanında, kendisinden çok şey öğrenebileceğimiz bir yolculuk arkadaşımız”dır.

Yine makalelerden oluşan ve 2006’da yayımlanan *Yaşam Bizi Çağırırken* başlıklı kitapta ise İnam bizi temel kavramları olan aşk, gönül, anlam ve can kavramlarıyla yaşama bakmaya çağırmaktadır. Kitaptaki yazılarla İnam, felsefe, bilim, sanat ve kültürün oluşturduğu

⁵ Onun doğrudan etik yaptığı, etikle uğraştığı bir yazısı *Ahlâk ve İçtenlik* başlıklı yazısıdır. İnam bu yazısında ahlak ve içtenlik arasındaki ilişkiyi, içten olmadan ahlaklı olup olmadığını sorgulamakta, “Sizi hiç kimse görmediğinde bile ahlaklı olabiliyor musunuz? Yoksa yaşadığınız ahlak başkalarının sizi beğenmesi için mi?” sorusuna yanıt aramaktadır.

dünyanın güzelliğini, onların nasıl bir bütün oluşturduklarını ve birbirlerini gerektirdiklerini ortaya koyar.

2007 yılında yayımladığı *Aşk Üstüne Denemeler*, aşk, sevgi, cinsellik konuları etrafında dönen makalelerden oluşmakta, İnam burada anlamların varlığımızın dışından gelmediklerini, aksine bizim üretimimiz olduklarını vurgulamaktadır. Kimi ilintili kavramlarla birlikte ele alınan kitabın temel kavramının ise aşk olduğu söylenebilir.

Bundan beş yıl sonra 2012’de yayımlanan kitabının başlığında ise onun felsefesinin temel kavramı olarak görülebilecek olan “gönül” kavramı karşımıza çıkar, hem de “can” kavramıyla birlikte. *Candan Gönüle* başlığını taşıyan kitap “gönül” ve “can” kavramlarını belli bir felsefe bakışı çerçevesinde inceleyerek, yazarın gönül evini oluşturmak için çıktığı düşünce yolculuğun ana çizgileri vermektedir⁶.

Betül Çotuksöken: Antropontoloji Işığında Etik

Petrus Abelardus’un Ahlak Anlayışı başlıklı doktora tezi onun Ortaçağ ve etikle ilgisinin başlangıcının çok eskilere dayandığını göstermektedir. Onun doktora çalışmasında da görülen Çotuksöken’in felsefe yapmasının da temel özelliklerinden ikisi, her filozofun bir insan kavrayışı ya da anlayışı olduğu ile insan dünyasının eylem ve ilişkiler ağından oluştuğudur. Çotuksöken’in sonraki yıllarda da insan ve insan dünyasına yönelik ilgisi hep sürmüş, antropontoloji görüşü, bir etik görüşünü de beraberinde getirmiştir.

Yazarın insanı anlamaya olan ilgisi artarak sürer. Çotuksöken çalışmalarında öznenin kendisine ilişkin yönelimi ve çoğunlukla da öznenin bir başka özneye yönelimi; öznenin, kendi eylemlerini olduğu kadar, hatta ondan da çok, öteki öznenin eylemini her yönüyle anlama çabasının, her şeyin üstünde olduğu vurgulanır. Öznenin en büyük eseri ise eylemleridir; her şeyden önce onun eylemini, eylemlerinden örülü ilişkilerini, içinde bulunduğu gerekli ve yeterli koşullarıyla birlikte, onların arasından yol alarak anlamak, en önemli şeydi. *Felsefenin Gör Dediği I: Antropontoloji ya da İnsan-Varlıkbilgisi* ve *Felsefenin Gör Dediği II: Antropontolojinin Işığında Etik ya da Ahlak Felsefesi* böyle oluştuğunu anlatır.

Ahlak felsefesinin esas konusu insan eylemleri ve insan ilişkileri olduğu için, öncelikle eylemi anlamak gerekir. Eylemlerde belirleyici olan da eylemlerin ardındaki istemenin dayandığı ilkelerdir. İnsan dünyası içindeki yönelimlerin dayandığı temel olarak ilkeler, “değerler”le ve hep gerilimli ilişkiler içinde olduğu “gereksinimler”le birlikte; ilkeler, değerlerle gereksinimler arasındaki gerilimde kendileri olmaya başlarlar. Burada önemli olan, gerilimli ilişkiler içinde olunduğunun bilinmesi, bunların muhasebesinin yapılması, başka bir deyişle hesabının verilmesi ve *insanca yaşamaya yol veren değerlerle örülü ilkeleri benimsemektir*. Çotuksöken kendisiyle yapılan bir söyleşide, hayatının uzun yıllarını bir üniversitede üst düzeyde görevlerde geçirmiş olmasının da ona kazandırdıklarıyla, birlikte yaşama ve iş yapmaya ilişkin etik ilkeleri şöyle dile getirir: “1- İşbirliği etiğine dayalı olarak hareket etme, 2- İş arkadaşlarına saygıyı her şeyin üstünde tutma, 3- Sistemli çalışma, 4- Zamanı kullanma konusunda ilkel davranma, 5- Kurumun (Üniversitenin) tüm paydaşlarına eşit yakınlıkta bulunma konusunda özen gösterme, 6- İletişim konusunda duyarlı olma, 7- Yeniliklere açık olan herkese destek verme” bunların başında gelmektedirler.

⁶ Ahmet İnam’ın görüşlerinin anlatılmasında Nurcan Demir’in, “*Ahmet İnam’ın Denemelerinde Gönül Kavramı*” başlıklı tezinden yararlanılmıştır.

C) Cumhuriyet'in Üçüncü Kuşak Felsefecilerinin Etik Çalışmaları

Hakan Poyraz: Dilden Kültüre Felsefe Bakışlar

“İnsanın Kendini Gerçekleştirilmesi Olarak Ahlak”

“Dünya görüşümüz, düşünce ve gramer yapılarını belirler” (Sapir-Whorf Tezi) düşüncesinden yola çıkan ahlak dili üzerine çalışmaları 1995'te “*Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R. M. Hare*” başlıklı doktora teziyle sonuçlanır. Tez 1996'da *Dil ve Ahlak* başlığıyla yayımlanır. Kitap 2016'da ikinci kez basılır. Normatif etikten meta etiğe, oradan da uygulamalı etiğe varan ahlak felsefesi yazılarını ise 2015'te yayımlanan *Ahlak Felsefesi Yazıları* kitabında toplar.

R. M. Hare, J. L. Austin'in kurduğu ve J. R. Searle tarafından geliştirilen söz edimleri kuramının ahlak felsefesine nasıl uygulandığını göstermek ister. Hakan Poyraz Dil ve Ahlak'ta ahlak sözcüklerinin birisine bir şey yaptırması açısından oldukça etkili ve işlevsel olan bu kuramı anlatır. *Dil ve Ahlak*'ın ikinci baskısına yazdığı Sunuş yazısında, *Dil ve Ahlak*'ta yerinde bitmiş bir tartışmayı felsefe kamuoyuna rapor eden tarihsel bir metin olarak niteler. Ama bu arada Analitik Etikte de bir dönüşüm yaşandığını, R.M. Hare'in meta etikçilerin sonuncularından ve etiği meta etik-normatif etik olarak ikili etik olarak ele alınların ise ilklerinden olduğunu söyler. Bu meta etik -normatif etik tartışması ise yeni bir etiğe Uygulamalı Etiğe kapı aralayacaktır. Uygulamalı Etik hem meta etik çözümlemeler hem de normatif etik kuramları gerektirdiği için ülkemizde de revaç bulmaya başlar. Bu konuda çok sayıda tez, hatta Hare üzerine bir doktora tezi de yazılır (Poyraz 2016: 14-15).

Poyraz kendi sorununu şöyle anlatır:

derdim, normatif kuram ve bunun uygulamalı etikteki sonuçları değil. Ahlak felsefesini ahlak kavramlarının anlamları üzerine bir üst dil olarak gören analitik felsefenin etik yapma tarzı idi. Hare aslında tam da merkezde duruyordu. Bütün meta etik kuramlarla hesaplaşan, onların eksik yönlerini gösterip doğru yönlerini içeren bir almaşık sistem kurma pahasına, meta etiğin sorunlarını onun üzerinden tartışmak olanaklı idi. Dönemin ruhu içerisinde ben de öyle yaptım (Poyraz 2016: 19).

Poyraz etik sorunlara felsefe bakışın günümüzde kürtaj, idam cezası, sivil itaatsizlik, ötanazi gibi konulara yönelmesi gerektiğini düşünür. Buna günümüzde verilen ad ise uygulamalı veya pratik etikdir.

Filozofun kavramsal cihazı demek olan felsefi çözümleme, bu aciliyet taşıyan sorunlara da uygulanmalı. Uygulamalı etiğin temel saiki budur. Uygulamalı etik, ahlak felsefesinin somut ahlaki konulara odaklanan kısmıdır, bu konular arasında kürtaj, idam cezası, sivil itaatsizlik, uyuşturucu kullanımı, ailevi sorumluluklar ve meslek eğiti de bulunmaktadır. Savaş adil olabilir mi? Ötanazi haklı olarak temellendirilebilir mi? Ne tür eylemler doğru ya da yanlıştır gibi etiğe dair sorular (Poyraz 2015: 19).

Demet Kurtoğlu Taşdelen: Felsefe Yolculuğu ve *Kendini Varedebilme Etiği*

Demet Kurtoğlu Taşdelen *Kendini Varedebilme Etiği* adını verdiği çalışmada, evrensel bir etik için kendi deneyimlerinden yola çıkmakta ve kendi felsefe yapma biçimi olan performatif felsefe başlıklı alt bölüm ile etik görüşünün ana çizgilerini sunmaktadır.

Felsefe anlayışı ile büyük kesimler taşıyan etik anlayışı da kendisinin insan görüşüne dayanmaktadır. Etik görüşü tümüyle insana ilişkin saptamalarından yola çıkmakta ve kendi felsefe yapmasından hareketle insanda gördüğü bir olanağa işaret etmektedir: Kendini gerçekleştirme, varedebilme olanağına. Ona göre

İnsan eksik ya da tamamlanmamış bir varlıktır. Her birimiz insan olmayı sonradan öğreniriz. İnsan olmayı öğrenebilir kılmak, aynı zamanda insanın değişebilir-dönüşebilir yönünü öne çıkarmaktır. ... etik bilinç geliştirilebilir ve uyanık tutulması gereken bir bilinçtir. İnsan kendini başkalarıyla bir arada varedebilme yolunda sürekli geliştirmeye açık bir farkındalıkla yaşaması olanaklı bir varlıktır. Bu olanak herkese açıktır. Kişi bunun farkına vardığında ve bu olanağı gerçekleştirmek için çabalamaya başladığında,

yaşayarak ve düşünerek bir sürece adım atar. Şöyle diyecektir Bergson: ‘Bir bilinçli varlık için, varolmak değişmek, değişmek olgunlaşmak, olgunlaşmak da kendini sonsuzca yaratmaktır’ (Taşdelen 2020, Önsöz).

Felsefenin bize sağlayabileceği şey bu olanağı göstermektir. Bu da etik sorgulama ile başlar. “Etik sorgulama, kişinin kendisiyle olan ilişkisinde kendi tanıma yolunda sorduğu sorulara bir yanıt arayışındadır” (Kuroğlu Taşdelen 2020: 49).

Kitabının ileriki iki bölümünde de etiğin fizik-metafizik boyutu ile estetik boyutlarını ele alır. İnsanın temel gereksinimleri olan biyolojik, fizyolojik ve tinsel gereksinimler ya da gerçekler üzerinde durur. Dil ötesi gerçeklerin dilsel ifade edilişlerindeki sorunu tartışır. Bu da onu estetiğe, sanata götürür. Zira sezgiden zekaya doğru gitmenin bir modelini sunmaktadır sanat bize. Sanatçı gerçekliği sezgisiyle yakalayıp bunu sanat yapıtıyla ortaya koyan kişidir. Dolayısıyla sanat, gerçekliğin sezgisinin yakalanması anlamında bir köprü görevi görmektedir (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 163). Sanatçının sevgisi ile filozofun sezgisinde ortak olan şey gerçekliği olduğu gibi kavramaya yönelmiş olmalarıdır. Buradan yola çıkarak yazar, sanatın ve genel olarak estetiğin etik bilincin uyanıp gelişebilmesinde bir model olarak kullanılabileceğini düşünür. Kendi deneyimi ya da felsefede yürüdüğü yol da buna uygun olmuştur.

Bu nedenle yazar kitabının son bölümünde zihin-beden birlikteliğinde estetize olmuş bir etik görüşü geliştirir. Daha yerinde bir ifadeyle, etik bilincinin müzik ve dansla birleşiminin onu götürdüğü yer estetize bir etik anlayışı olmuştur. Bir ve birarada bir yaşam üzerine kurulu, ama aynı zamanda estetize bir etik geliştirebilmek için kişiler arasında ve/veya kişi ile başka varolanlar arasında gelişen düşüncelere ve bu düşüncelerin görselleştirilmelerine yönelir yazar (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 174). Bunu da yine Platon *Şölen* diyalogu üzerinden yapar. Buradan ulaşacağı son nokta ise performatif felsefedir. Etik bilinci geliştirmeye, kendimizi varedilmeye yönelik bir felsefe yapma biçiminin adıdır performatif felsefe. Hepimizi ayağı kaldırıp harekete geçirecek ve her birimizin yaşamımızın sorumluluğunu almamızı sağlayarak başkalarıyla ve çevremizle ilişkilerimizi arzuladığımız gibi kurmamız yolunda bize cesaretlendirecek şeydir. Yazar burada okuyucuyu performatif felsefe yapmaya, kendini bizzat değiştirip dönüştürmeye çağırır. Kitabının böyle bir dönüşüme aracılık etmesini ister. “Cesur ol ve kendini şaşırt!” der (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 190). Kitabını ve etik düşünmesinin son adımı şu tümceyle bitirir: “Felsefe yapıyorsanız bana kendinizi nasıl değiştirdiğinizi anlatın. Ben anlattım” (Kurtoğlu Taşdelen 2020: 205). Felsefe yapmak kendini değiştirebileceğinin farkına varmak, buna cesaret etmek ve bunu gerçekleştirmektir. Bunu herkes kendisi yapabilir. Filozoflardan iyi bildiğimiz şeydir bu. Demet Kurtoğlu Taşdelen’in kendini varedilme etiği, işte bu anlamda felsefedir, bu tür felsefe yapmaya çağrıdır.

Harun Tepe: Etiğin Epistemolojik Temellerinden Pratik Etik Sorunlarına

Harun Tepe etik çalışmalarına W. K. Frankena’nın etik görüşü üzerine yazdığı yüksek lisans teziyle başlar. Bu çalışma daha sonra *Etik ve Metaetik 20. Yüzyıl Etiğinde Normatiflik Tartışması* başlığıyla yayımlanacaktır. Tepe kitabının alt başlığında da dile geldiği gibi, o dönem -sanım hâlâ bugün de- yaygın olan normatif etik-metaetik ayrımı üzerinde durmakta, normatif ve analitik olmak üzere ikili etik anlayışına karşı çıkmaktadır. Normatif denilen etiğin, norm koyan, buyuran bir etik olmadığını; norm koyma işinin kendisi önemli bir etkinlik olsa da bunun etiğin işi olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Etiğin işinin eyleme ilişkin doğrulanıp yanlışlanabilen bilgiler ortaya koymak olduğu, bu bilgilere dayanarak normlar getirilebileceği, ama bunun etikten beklenemeyeceği söylenmektedir.

Tüm felsefe çalışmalarında ontolojik yaklaşımla konuları ele alan, etik söz konusu olduğunda ise ontolojik ve antropolojik yaklaşımı benimseyen Tepe, etikle ilgili temel sorunların epistemolojik sorunlar olduğunu, uzun yıllar süren felsefenin “bilim olma” çabasına

benzer biçimde, etiğin de bilgi olma, bilgisel olma çabasında başarısız olduğunu düşünür. Bu nedenle etiğin doğrulanıp yanlışlanabilen bilgiler ortaya koyan bir bilgi alanı olduğunu göstermeye çalışır. Etik bilginin ve etikte doğruluk yanlışlığın diğer bilgi alanlarındaki bilgiden ve doğruluk-yanlışlıktan farkını ortaya koymak gerektiğini düşünür. Bu nedenle doktora çalışmasında felsefede doğruluk ve kesinlik sorunu üzerinde durur. Aristoteles'ten yola çıkan ve 20. Yüzyılda N. Hartmann ile onun ardılları sayılabilecek Takiyettin Mengüşoğlu ve İoanna Kuçuradi bilgide ontolojik bakışın etik bilgi sorununu aydınlatılabileceğini düşünür. Bilgi sorununa ancak bilgi nesnesinden hareketle bakıldığında, nesnenin yapısal özelliklerine göre bilgilerin farklılaşabileceğini, kesinliğin ancak belirli türden nesnelerin bilgisi için söz konusu olabileceğini göstermeye çalışır. Bu aslında Aristoteles'ten bu yana iyi bilinen, ama sıkça unutulmuş bir bilgidir. 20. Yüzyılın başında Mantıkçı Pozitivizmin etkisiyle felsefede ve etikte bilgiden söz edilemeyeceği, felsefenin yalnız dil çözümlemeleri yapabileceği görüşü egemen olur. Günümüzde de felsefede ve etikte sorunlara dil merkezli bakış, sorunları yalnız dilsel sorunlar olarak görme anlayışı yaygın ve egemen bakış açısıdır.

Tepe, etiğin daha teorik sorunlarıyla ilgili yazılarını bir araya getiren *Teorik Etik Etiğin Bilgisel Sorunları* kitabına yazdığı Giriş yazısında kendi bakışının çağın egemen bakışı olan post-modern özne merkezli bakışı karşısındaki durumunu dile getirir. Tepe günümüzde de etiğin en önemli sorunlarının olguları ya da fenomenleri göz ardı ederek etik yapmak, etiğin yalnızca dilsel söylem olarak görülmesi olduğunu düşünmektedir. Etik fenomenler de yaşamda her birimizin karşılaştığı etik sorunlar bir gerçektir. Felsefe onlara sırtını dönse de yok olmazlar. “Değerler yoktur” veya “değerler görecelidir” diyenler de yaşamlarında değerlendirmeler yapmakta, bazı eylemlere doğru veya yanlış, etik veya etik değil demektedirler.

Tepe meslek etiklerinin sayısının gittikçe artması, çeşitli mesleklerdeki etik sorunlar üzerine çalışmaların yoğunlaşmasıyla, kendisi de bu konularda çalışmalar yapar. Gazetecilikte, tıpta, mühendislikte, mimarlıkta, kütüphanecilikte, işletmelerde etik sorunlar üzerine yazılar yazar. Etik “pratik” denen sorunlar daha görünür olmaya başlamıştır. Bu etik sorunlara olan ilgi artışının da bir sonucudur. Tepe bu konulardaki yazılarını bir araya getiren *Pratik Etik Etiğin Pratik Sorunları* kitabına yazdığı Giriş yazısında bunu dile getirir.

Çevrenin kirlilik nedeniyle tüm canlılar için yaşanmaz hale gelmesi; ırkçılık ve ayrımcılık; terör ve her türlü şiddet eylemleri; bazı insanların yoksulluk nedeniyle temel ihtiyaçlarını gideremez, yaşamlarını sürdüremez halde olmaları; kimi insanların savaş, iç çatışmalar ve baskılar nedeniyle ülkelerini terk edip sığınmacı duruma gelmeleri, bugün kimsenin görmezlikten gelemeyeceği sorunlardır. Etiğin bu sorunlara sırtını dönmesi, bu sorunların etik boyutlarını görmezlikten gelmesi beklenemez. Bunlar her gün karşımıza çıkan ve her birimizi etkileyen sorunlardır. Yeni olansa bunların etik sorun olarak görülme başlanmaları ya da içlerinde taşıdıkları etik çekirdeğin farkına varılıp sorun edinilmeleridir (Tepe, 2016b, s. 14).

Süleyman Dönmez: Türk Ahlak Felsefesine Giriş Denemesi

Süleyman Dönmez'in *Türk Ahlak Felsefesine Giriş* adlı yapıtı, kitabın adının çağrıştırabileceği gibi, Türkiye’de ahlak felsefesi alanında ortaya konan çalışmalar üzerinden yazılmış bir giriş kitabı değildir. Dönmez bizde felsefenin batılı bir yaklaşımla yapılmasını sorunlu bulur; bizim doğulu olduğumuzu, doğunun kalbinin de Türklük olduğunu, Türkün de insanlığa kattığı kimi değerler olduğunu, kendi bakışının ise evrensel, estetik ve etik olduğunu düşünür. Yazar Türklüğün yaşam felsefesini ve ahlakını Batıyı oluşturan düşünüşe alternatif olarak görmekte ve temellendirmeye çalışmaktadır. Kitabın ana başlığı olan *Emanet Ahlakı*, onun ifadesiyle, Türkün gönül felsefesinin görünür hâle gelmesidir (Dönmez, 2015, s. 9).

Dönmez’e göre Anadolu-Türk Ahlak Felsefesi, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren sahip çıktıkları, İslamlaşmayla da manevileştirdikleri bir mefkûrenin ahlaki zemini. Dönmez’e göre, “Eylemden fikre, fikirden yaşamın kendisine uzanan ve sürekli

birbirini besleyen bu hareketin adı Türk cihan hakimiyeti mefkuresidir. Mefkurenin yaşama dönüşmesi ise emanet ahlakını doğurmaktadır. Emanet ahlakı, esasta bir gönül ahlakıdır” (Dönmez, 2015, s. 12).

Dönmez bir yandan rasyonel yeti olarak aklı eleştirirken, bir yandan da *nous* ile gönül arasında bir yakınlık, hatta özdeşlik görmektedir.

Oysa *nous* rasyonel akılla kavranabilen bir dünya değildir. ... *Nous* ne akıldır ne de akıl dışı. *Nous* gönüldür. Gönül aklı da içine alır. Gönül aklı anlar. Ancak akıl, aklı sadece fark eder. Yok diyemez. Varlığını da sınırları içinde ayan beyan ortaya koyamaz. İşte gönlün ne olduğu en açık şekilde Anadolu Türkünün yaşam felsefesinde ayan bulur (Dönmez, 2015, s. 54).

Dönmez gönülle bilmenin vicdanın da temelini oluşturduğunu düşünür. Vicdan

insana has bir iç olarak tezahür eder. Manevi bir duyudur. Vicdan ile hem iç haller ve hareketler tanır hem de onlar hakkında değer hükümleri verilir. İyi ve kötü hükmünü verirken vicdan devreye girer. Ahlakiliğin ölçüsü olur. İnançlarımızı görünür hale getirir. Şuurdan ya da bilinçten vicdana geçiş, insani anlamda bir yükseliştir. İnsanın ahlaki bir varlık olabilmesi vicdanına bağlıdır. Vicdan ahlakiliğin lazımıdır. İnsanın doğruluğu ise ahlakiliğinden ileri gelir (Topçu, 2018, s. 139-140).

Pek çok yazarın vicdanı iyi ve kötüyü ayırt etme yetisi olarak görürken, Dönmez Teoman Duralı’dan faydalanarak vicdanı kişinin Rabbiyle doğrudan kurduğu mahremane ilişki olduğunu söyler. Ona göre “Vicdan, içimdeki bendir. Aşkınıyla kurduğum mahremane ilişkidir. Maddeyi mana gözüyle görebilmektir. Vicdanın Anadolu Türküne evrenin emanet olduğunu fark ettiren candır” (Dönmez, 2015, s. 104).

Süleyman Dönmez emanet ahlakının gönlü esas aldığını, gönlün ise içle ilgili olduğunu, ona Yunancada *nous* dendiğini söyler. Yunancadaki *nous* ve *logos* ikilisine Türkçedeki *us* ve *ög* ikilisinin karşılık geldiğini düşünür. *Us* dışı bakarken *ög* içe dönüktür. *Us* Kant’ın teorik aklına, *ög*ün ise pratik aklına karşılık gelmektedir (Dönmez, 2015, s. 86).

Türkler kainatı emanet olarak gören ve hıyanet etmeden emaneti korumayı ve abat etmeyi seçen istisnai bir millettir. Türkün âlemi kavrayışı, onu koruma ve yaşatma azmi ilahi bir şuurun yaşama yansıtılmasıdır. Türk ‘kızılma’ adımı verdiği bu cihanşümül idrakle bir ahlak medeniyeti kurmuştur (Dönmez 2015, s. 87).

Sonuç

Burada ele alınan çalışmaların etikle ilgili Cumhuriyet’in ilk yüzyılında yapılan tüm çalışmaları kapsamadığı, burada söz edilmeye hak eden başka etik çalışmalarının da olduğu muhakkaktır. Etik konular bu alanda uzman olmasa, etik literatürüne hâkim olmasa da herkesin söz söyleme hakkını kendisinde gördüğü, pratik sonuçları nedeniyle de bir şeyler söylemekten kendini alamadığı konulardır. Bu nedenle tüm etik çalışmaları, tüm etik konuşma ve yazıları kapsayacak bir çalışma yapmak oldukça güçtür. Bu yazıda ismi anıldığı hâlde görüşleri üzerinde daha uzun durulmayı hak eden felsefeciler olabileceği gibi bu yazıda hiç adı anılmayan kişiler de olabilir. Burada görüşlerini yayınlarıyla felsefe okurlarıyla paylaşan etik çalışmalarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar çoğunlukla etik başlığı altında yayımlanan çalışmalardır, ama kimi zaman kendi çalışmalarına etik nitelemesinde bulunmayan çalışmalara, örneğin Ahmet İnam’ın yazılarına da burada yer verilmiştir. Bu türden çok daha fazla yazı veya çalışma olduğu, insan felsefesiyle, toplum ve siyaset felsefesiyle, hatta estetikle ve bilgi felsefesiyle ilgili çalışmalar yapanların da zaman zaman etik konularda yazılar yazdıkları, etik görüşler ortaya koydukları görülmektedir. Bunların tümünün ortaya konulması olanaksız olmasa da çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiği açıktır.

Bu yazıda Türkiye’deki etik çalışmaları üç kuşak olarak ele alınmıştır. Birinci kuşak ele alınan etik görüşleri üzerinde durulan ve çoğu eğitim için genç Cumhuriyet’in yurtdışına gönderdiği felsefeciler Batı’da aldıkları değer ve etik eğitimini ülkemize taşımışlar, ülkemiz

koşullarında ortaya çıkan sorunları bu etik donanımla ele almışlar ve Cumhuriyet'in özgür ve eşit yurttaş idealinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuşlar; cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Öğretmenler, Cumhuriyet sizden *fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür* nesiller ister" (Hâkimiyet-i Milliye: 26.08.1924) düşüncesinin hayata geçirilmesi için çalışmışlardır. Hilmi Ziya Ülken, Takiyettin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Bedia Akarsu bunlardandır. Nurettin Topçu'nun çalışmalarında ise özgür irade, özgür insan düşüncesi ile Türk ve İslam düşüncesinin harmanlamaya çalıştığı görülmektedir.

İkinci kuşakta çalışmaları ele alınan İoanna Kuçuradi, N. Hartmann ve T. Mengüşoğlu'nun düşünce çizgisinden giderek ontolojik ve antropolojik yaklaşımla ortaya koyduğu değer ve etik görüşüyle günümüz etiğinin teorik sorunlarına da çözüm olabilecek özgün görüşler ortaya koymuştur.

Bu kuşakta görüşlerinden söz edilen Ahmet İnam'ın etik görüşlerinin onun bu topraklardan veya kültürden yola çıkarak geliştirdiği bir felsefe anlayışı olduğu söylenebilir. Betül Çotuksöken'in ise belli bir süredir felsefede özgün bir görüş olarak ileri sürdüğü antropoloji görüşüyle etik fenomenleri ele alarak buna dayalı bir etik geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Burada görüşlerine değinilen üçüncü kuşak etik çalışmalarından Demet Kurtoğlu Taşdelen kendi felsefe yolcuğundan hareketle, mevcut etik bilgileriyle de hesaplaşarak her kişinin kendini varedebilmesine ışık tutmaya dönük bir etik görüşü geliştirmeye girişmiştir. Bu kuşakta çalışmalarından söz edilen Hakan Poyraz ve Harun Tepe ise analitik etik çerçevesinde yazdıkları tezlerden yola çıktıkları etik yolculuklarında çağımızın pratik kimi sorunlarına ışık tutmaya çalışmaktadırlar. Bu bölümde son olarak görüşlerinden söz edilen Süleyman Dönmez'in ise Türk Ahlak Felsefesine Giriş yazısıyla, Batılı etik düşünceleriyle hesaplaşarak Türk ve İslam düşüncesinde somutlaşan bir ahlak görüşü ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Arat, N. (1987). *Etik ve estetik değerler*, İstanbul: Say Yayınları.
- Aydın, M. (1981). *Kant ve çağdaş İngiliz felsefesinde Tanrı-ahlak ilişkisi*. Ankara: Umran Yayınları.
- Canatan, K. (2019). *Ahlak felsefesi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Cengiz, E. (1993), Ahlak kuramında gerçekçilik, *Felsefe Dünyası*, Sayı 7, ss. 56-59.
- Cengiz, E. (1997). Çağdaş Bilgi Kuramında temel yaklaşımlar, *Felsefe Dünyası*, Sayı 26, ss. 70-80.
- Cengiz, E. (1998). Törebilimde değer ve ölçüt sorunu, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 4, ss. 25-40.
- Çitil, A. A. (2016). Cennetten yeryüzüne inme ayetleri itibarıyla ahlak tecrübesinin kuruluşu, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Çotuksöken, B. (2021). *Felsefenin gör dediği 2: Antropolojinin ışığında etik ya da ahlak felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Demir, N. (2017). *Ahmet İnam'ın denemelerinde gönül kavramı*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Direk, Z. (2016), Ahlak ve farklılık, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Dönmez, S. (2015). *Emanet ahlakı Türk ahlak felsefesine giriş*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Fazlıoğlu, İ. (2016), "Yeni bir ahlak nazariyesi: Tarihin bir türevi olarak ahlâk", Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.

- Görgün, T. (2016). “İnsan olmak ve ahlak”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- İnam, A. (1999). *Dünya gönülden gönüle*, Ankara: Metu Press.
- İnam, A. (2002). *Gönülden bilime yolculuklar kitabı*, Ankara: Hece Yayınları.
- İnam, A. (2007). *Aşk üstüne denemeler*, Ankara: Aşına Kitaplar.
- İnam, A. (2012). *Candan gönüle*, İstanbul: Bilsam.
- İnam, A. (2014). Ahlak ve içtenlik, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2014, Sayı 1, ss. 15-17.
- Karaman, H. (2000). *Nurettin Topçu'da ahlâk felsefesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1996). *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1998). *İnsan ve değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2009). “Ahlak ve kavramları”, *Uludağ konuşmaları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2020), *Ahlâk, etik ve etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kurtoğlu Taşdelen, D. (2020). *Kendini varedebilme etiği*, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1965). *Değişmez değerler ve değişen davranışlar-felsefî etik için kritik bir hazırlık*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Mengüşoğlu, T. (1988), *İnsan felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Onart, A. (1965). Ahlak felsefesinde doğalcılık: Hobbes. Schlick. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Onart, A. (1976). Ahlak felsefesinde doğalcılık nedir, ne değildir, *Felsefe Arkivi*, 20. Sayı.
- Özturan, H. (2011). Etik ile ahlâk arasında: Türkçe ahlâk felsefesi literatürüne dair etik kavramı kullanımı üzerinden bir değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 169-202.
- Özturan, H. (2016). “Ahlaki önermelerin kaynağı olarak akıl”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Nutku, U. (1984). G. E. Moore'un ‘Naturalistçe Yanıltmaca’ yanıltmacısı, *Felsefe Arkivi*, Sayı 25, İstanbul, ss. 87-93.
- Oktar, S. (2008). Wittgensteinci bir etik dilinin olanakları üzerine. (ODTÜ Felsefe Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Poyraz, H. (1996). *Dil ve ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Poyraz, H. (2015). *Ahlak felsefesi yazıları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Poyraz, H. (2016). “İnsanın kendini gerçekleştirme olarak ahlâk”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlâkın temeli*, Ankara: Nobel.
- Tepe, H. (1992). *Etik ve metaetik 20. yüzyıl etiğinde normatiflik tartışması*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tepe H. (2016a). *Teorik etik etiğin bilgisel sorunları*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Tepe H. (2016b). *Pratik etik etiğin pratik sorunları*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Tepe, H. (2022). *Hukukta ve yargıda etik hukukun etik temelleri*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Topçu, N. (1995). *İsyan ahlakı*, Çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1997). *Ahlâk nizamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1998). *İslam ve insan*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2018). *Ahlâk*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türker, Ö. (2016). *Ahlâkın temeli*, Ankara: Nobel.
- Türker, Ö. (2016). “Varolma çabası olarak ahlak”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
- Ülken, H. Z. (1946). *Ahlâk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 310.
- Ülken, H. Z. (1971). *Aşk ahlâkı*, 3. Baskı, Ankara: Demirbaş Yayınları.
- Ülken, H. Z. *Bilgi ve değer (Tarihsiz)*, Ankara: Aytemiz Kitabevi.

Yaran C. S. (2016), “Ahlâkın temelleri ve ‘hakla kal’ önerisi”, Türker, Ömer (ed.), *Ahlakın temeli*, Ankara: Nobel.
